

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/1—2

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — приказан на глаголима с префиксом <i>за-</i> — (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	3
Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватскокрпског дијалекта и посебности варијаната стандардног језика (ДРАГИЦА МАЛИЋ)	24
Придевска негација префиксима (<i>не-, а-, дис-, без-</i>) (ДАНА БОШКОВ)	63
<i>Звоно</i> и <i>комоњити се</i> — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	68
Штокавско-чакавска размеђа (АСИМ ПЕЦО)	74
Именице с наставцима <i>-у/-ију</i> у генитиву множине (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Питања и одговори (МИТАР ПЕШИКАН, ДАРИНКА ТОРТАН-ПРЕМК)	100

РЈЕЧНИК ЈАЗУ КАО ПОКАЗАТЕЉ ЈЕДИНСТВЕНОСТИ ХРВАТСКОСРПСКОГ ДИЈАСИСТЕМА И ПОСЕБНОСТИ ВАРИЈАНТА СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

„Рјечник хрватскога или српскога језика“ што га је издала Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу¹ — досад највеће дјело хрватске и српске лексикографије — настао је као природна посљедица двију значајних деветнаестостолетних спознаја: поредбенојезикословне да је језик, тј. збир дијалеката, којим говоре Хрвати и Срби — један језик, који у односу на остале славенске језике представља засебну цјелину, и националнополитичке о вишеструкој корисности стварања заједничкога књижевног језика за народе који говоре једним језиком. Према том циљу водиле су тијekom 19. стољећа различите језикословне и идејне концепције, али крајем шездесетих година, када је у Хрватској постало неопходно да се туђинским политичким, економским и културним притисцима и покушајима провођења германизације и мађаризације супротстави хрватска национална свијест, све је више сљедбеника имала вуковско-даничићевска концепција, која је језично заједништво Хрвата и Срба најбјелоданије исказивала. Сазнање о том заједништву могло је у тим тешким приликама постати једним од битних чинилаца ојачања хрватске националне свијести. У таквим је околностима међу хрватским јавним радницима, у првом реду међу оснивачима Југославенске академије, никла замисао о изради рјечника који би сакупио „све благо нашега језика, било оно сачрањено у устима нашега народа и одазивало се у пучких пјесмах, причах и пословицах, било оно убиљежено у добрих старих и нових књигах“². Тај би рјечник имао јавности предочити старину хрватске и српске културне традиције, богатство књижевне баштине и изражајност језика, који је од најстаријих времена могао изразити најразличитије садржаје. Као особа која би могла најбоље одговорити постављеним захтјевима на изради

¹ Кратка АР.

² „Rad“ JAZU, књ. 1, стр. 49—50.

рјечника одабран је угледни српски филолог и језикословац Буро Даничић. Он је своју концепцију израде рјечника изложио у познатом „Огледу“, наглашујући како рјечник има да „покаже које смо ријечи имали или имамо и како смо се њима служили или се служимо“ и како „ријетке првине новог времена не могу још ући у рјечник у ком се хоће да покаже језик у својој историји“. Није овдје мјесто за расправљање о томе како је Даничић разумијевао језичне односе, како је поистовјећивао језик књижевне баштине са савременим народним говором а савремени народни говор, не замјећујући дијалекатску шароликост и богатство, с језиком Караџићева типа. Битно је овдје да је започео Академијин рјечник, који, премда је у основи повијесни рјечник хрватскога или српскога језика, има да предочи његову лексичку свеобухватност. Приближавање тој основној замисли, настојање да јој се што темељитије удовољи узроковало је непрестано ширење круга извора³, тако да каснији свесци, за разлику од почетних, пружају нешто другачију слику о временској и просторној раширености ријечи.

Тај је рјечник први рјечник хрватског или српског језика као јединственог састава и прво дјело у Хрватској писано штокавцином Караџићева типа. Након многих језичних несугласица 19. стољећа он је језиком којим је писан, због ауторитета свог издавача и угледа свог првог обрађивача, снажно утјецао и на коначно обликовање стандардне хрватске језичне норме.

АР је заснован након усвајања спознаје о хрваткосрпском језичном заједништву, а како је основним својим обиљежјем повијеснојезични, то главнином свог материјала показује старије стање, када те језикословне спознаје још није било. С друге стране, свјесно настојање за обликовањем хрватске и српске стандарднојезичне норме јавља се у 19. стољећу, дакле у вријеме када се на овај или онај начин прокламира идеја стварања заједничкога књижевног језика за Хрвате и Србе, а данас је непорекливо да је свака од тих двију стандардних језичних норми⁴ развила своје посебности, најбројније на лексичкој, али и на другим језичним разинама. Овом нас приликом занима како се то језично заједништво, односно јединственост дијасистема, и језичне посебности исказују у АР у својем повијесном току и колико АР у вријеме овога настајања прати савремено стање у језику.

³ Оно је настављено и након завршетка АР, те се управо обрађују Дорупе АР.

⁴ Те се двије стандардне норме најчешће називају варијантама стандарднога хрватскога или српскога језика, премда у својим националним срединама оне имају улогу стандарднога језика.

Ова анализа полази од познатих хрватско-српских разлика⁵, а темељи се само на подацима што их садржи АР, тј. на потврђености појединих ријечи у изворима АР и на доста штурим и спорадичним коментарима обраде. При томе не треба сметнути с ума да припадник поједине норме, премда релативно добро зна што у његову властиту норму не улази, па према томе онда улази у ону другу, понекад врло тешко може разлучити што је у оној другој језичној средини особитост стандардне (књижевне) норме, а што употребне (приватне, разговорне). Тако је у цитираним радовима, премда су их све писали угледни лингвисти, међу хрватско-српским разликама наведен за ону другу језичну средину низ оних језичних особина које никад нису биле саставни дио њезине стандардне (лексичке и граматичке) норме, него су или спорадичне новотворине које норма никад није прихватила и које убрзо нестају из језика или су због своје дијалекталне обојености властитост колоквијалне употребе језика.

У својој анализи пратила сам заступљеност и потврђеност у АР неколико различитих скупина примјера, састављених од данашњих хрватско-српских разлика, проматрајући њихову укоријењеност у саставу језика и покушавајући одредити колико те данашње разлике имају повијесну и локално-територијалну увјетованост, а колико су резултат развоја новијег времена. Сви се ти примјери могу подијелити на двије основне групе: на домаће и посуђене ријечи, а унутар њих могу се проматрати осим чистих лексичких разлика и оне на фонетској и творбеној разини, па и на осталима. По садржају који означају све се те ријечи могу подијелити на ријечи из свакодневног говора (односно основног вокабулара), на оне из духовне сфере (културне надпрадње) и оне чија је употреба у првом реду терминолошка. Јасно је да је строго разграничавање међу тим групама немогуће провести. При анализи треба имати на уму и познату чињеницу да је српска стандардна норма толерантнија према туђицама и посуђеницама од хрватске, која је од давнина обиљежена настојањем да све садржаје именује властитим језичним средствима. Та различитост ставова према језичном посуђивању нај-

⁵ Као подсјетник послужили су ми ови радови:

Р. Бошковић: О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, „Наш језик“, III, стр. 277—282, Београд 1936.

Ј. Benešić: Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego, Warszawa 1939. Поглавље: Serbizmy i kroatyzy, стр. 233—248.

Р. Guberina — S. Krstić: Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Zagreb 1940.

С. Марковић: Шта је заједничко а шта посебно у варијантама српскохрватског (хрватско-српског) књижевног (стандардног) језика?, „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. XIV/1, Нови Сад 1971, стр. 141—150.

очитија је на терминолошком подручју, али је присутна и на осталима.

Провјеравање у АР провела сам на преко тисућу парова ријечи које се у цитираним радовима наводе међу хрватско-српским разликама, разврстаним у већ споменуте скупине. Многе од њих новијег су датума, па у АР нису ни потврђене. Из обиља прегледаног материјала могу се овом пригодном за поједине скупине навести тек понеки примјери, али закључци се изводе на темељу читаве прегледане грађе. При одређивању припадности поједине ријечи прибројила сам босанске католичке писце (Дивковића, Раднића, Ластрића и др.), који су свој литерарни израз градили на хрватској језичној традицији и даље на њу утјецали — у хрватски језични круг, а црногорске — у српски, свјесна симплифицираности тог поступка. С друге стране, при том одређивању треба с опрезом узимати новије рјечничке потврде будући да су аутори тих рјечника узимали грађу једни од других. То особито вриједи за Поповића, који је преузео многе Шулекове неологизме, који се на српском језичном подручју нису никад уобичајили, а Шулек и Ивековић су опет обилно узимали грађу из рјечника Вука Караџића.

У скупини ријечи које више-мање припадају свакодневном говору наишла сам на мало таквих код којих су оба члана изразито поларизирана као нпр. *сталак* — *ногари*; *шкртац*, *шкртарење* — *тврдица*, *тврдичење*; *жганци* — *качамак*. Више има таквих код којих је један члан пара поларизиран као типично хрватски или српски док је други засвједочен бар у понеком извору с другог језичног подручја. Тако су нпр. *бијес*⁶, *цбун*, *ивица*, *ивичити*, *намјештај*, *песница*, *песничити*, *промаха*, *радња*, *вајка*, *вајкање*, *вајкати се*, *закерало*, *закерање*, *запушач*, *запушавање*, *запушавати* потврђене само из српских извора, али њихови парњаци (односно изведенице тих парњака) *обијест*, *грм*, *руб*, *обруб*, *обрубити*, *покућство*, *шака*, *пропух*, *дућан*, *јадиковка*, *јадиковање*, *зановијетати*, *чеп* и изв. нису потврђени само у хрватским изворима. Или: *обитељ*, *плес*, *почетница*, *помањкање*, *пригода*, *гједан*, *заруке* потврђени су само у хрватским изворима, а *породица*, *игра* и изв., *буквар*, *оскудица*, *прилика*, *недјеља*, *вјеридба* са ширег су језичног подручја. То особито вриједи за ширу породицу ријечи овог другог низа. Тако док су *заруке* новија хрватска ријеч, потврђена од 18. ст. (Канижлић, Калић), од рјечника тек у Шулекову (и Поповићеву), *вјеридба* је потврђена и на хрватском подручју (Лика, Задар), премда је заступљенија у источним језичним подручјима (Босна, Херцеговина, Црна Гора,

⁶ Ријечи у читавом раду наводим у оном облику у којем се налазе као натукнице у АР.

Вукове⁷ народне пословице, од писаца Вук, Врчевић, Љубиша). Међутим, *вјерити се, вјерење, вјереник, вјереников* имају богату потврђеност у хрватских писаца. Или, док је *плес* потврђен само из сјеверних и западних хрватских подручја (Истра, од писаца Витезовић, од рјечника Белостенец, Волтиби, Шулек [и Поповић]), *игра* је потврђенија у хрватским изворима него у српским (Вуков рјечник, Вукове народне прјесме), а исто тако и *играч, играчица, игралац, играница, играти*. Или, док су ријечи *посудба* — *позајмица* поларизирание, основна ријеч *зајам* има богату засвједоченост у хрватским изворима од 14. ст. надаље. Ријеч *дојенче* уопће није потврђена у АР (иако има *дојеник, дојеница* из Стулија), а *одојче* у значењу „дијете“ потврђено је само из једног славоноског писца 18. ст. У тој скупуни велики је број оних примјера у којима су оба члана пара потврђена и у хрватским и у српским изворима, као: *крух* — *хљоб, кухача* — *варјача, лукшија* — *цијећ, неваљац* — *рђа, печенка* — *печење, спровод* — *сахрана, стока* — *марва* итд.

Досад су као примјери наведене именице (и њихове изведенице), али исту слику пружају и остале врсте ријечи. Нпр. за пријдев *гојазан*, обичнији за српски језични круг него за хрватски, каже се у АР да се употребљава „у наше вријеме“ (Будмани), а потврђен је у Вукову рјечнику, у Милићевића и Шапчанина, док је његов парњак *дебео* од давнина био у употреби на читавом језичном подручју. Или: *обазрив* у значењу „опрезан, обзиран, пажљив“ потврђен је само у Поповићеву рјечнику, а у обради се каже: „Ријеч је доста обична у српској књижевности, а у хрватској није“ (Маретић). Или: *прав* у значењу „раван, усправан“, у којем данас у хрватској норми није уобичајен, потврђен је и из хрватских писаца (Марулић, Наљешковић, Крнарүтић, Кашић, Армолушић, Борбић, Ј. С. Рељковић, Белин рјечник). Исто вриједи и за пријдев *пријатан* у значењу „утодан, драг“, па за *пријек* у значењу „нагао, љут, жесток“. Или обратно: *прозиран* је потврђен само из хрватских писаца и у обради се каже да је у употреби „у западним крајевима“ (Маретић), *провидан* само у Поповића, али је *прозрачан*, данас обичнији у српском језичном кругу, из старине обилније потврђен у хрватских писаца. Доста изразиту поларизираниост показује пар *вањски* — *спољан, спољашњи*, премада је *спољан* осим у новијим рјечничким потврдама (Шулек, Ивековић) потврђен и у једног хрватског писца 18. ст. (Кнезовић). Пар *знатижељан* — *радознао* очито је деветнаестостолетна творба, с тиме да је први члан потврђен само у Павлиновића, а други је осим у српских писаца (Милићевић,

⁷ „Српски рјечник“ Вука Ст. Караџића називам Вуков рјечник, како је и у АР, а народне умотворине у његовим издањима такођер називам Вуковима.

Шапчанин, Поповић) потврђен у Шулекову и Ивековићеву рјечнику. Има и случајева непотврђености једног од чланова пара, нпр. *незаситан*, *незаситљив* потврђено само у хрватских писаца — *незајажљив* и изв. није потврђено; исто вриједи за пар *наси-лан* — *осион* и изв.; *квргаст* нема потврда — *чворновит* из српских извора (Болић, Вуков рјечник).

Доста снажну поларизираност показују адвербни парови *касно* — *доцкан*, *ван* — *напоље*, *вани*, *изван*, *извана* — *споља*, али она није апсолутна, поготово не у фонетски и творбено измијењеним ликовима и у изведеницама. Тако нпр. док је *доцкан* потврђено само из српских извора, *доцкна*, *доцкне*, *доцна*, *доцне*, *доцкњети*, *доцнити*, *доцњети*, *одоцнити*, *задоцнити* и сл. обилно је потврђено и из хрватских извора. Препозицијски пар *изван* — *ван* показује потпуну поларизираност.

У овој се скуппини могу размотрити и неки глаголи. Нпр. *бели* се потврђено је из Лице и Далмације — *бекељити* се само из Вукова рјечника, те је према томе засвједочена поларизираност; *блебетати* има и српске и хрватске потврде — *трућати* само у Вука; *чаврљати* има потврду из Кавачина и Вукова рјечника — *ћаскати* само из Вукова рјечника; *испричати* се осим у хрватским изворима потврђено у Обрадовића и Вука — *извинити* се у том значењу није потврђено, а глаголска именица *извињење* потврђена је само у хрватског писца Росе; *светити* у значењу „благосливљати“, иако данас чини се није уобичајено у стандардној хрватској норми, потврђено је само из Хрватске (Славонија); *утажити* је према изворима изразито хрватски обиљежено — *утолити* је доста обилно потврђено из старије књижевности и хрватске и српске; *зачарати* хрватским изворима придружује се по једна потврда из Херцеговине и Црне Горе — *замађујати* и изв. потврђено је осим у Вука и његовим народним приповијеткама из Далмације (и у Ивековићеву рјечнику). Неки су глаголи потврђени само из српских извора, нпр. *цијенати*, *исцијенати*, *поцијенати* у значењу „дерати“, *извитоперити* се у значењу „искривити се“ (по тумачењу АР „у наше вријеме“), *изручити*, *преручити* у значењу „истрести, излити, испразнити“, *омахнути* у значењу „дпреварити“, *помјерити*, *помјерати* у значењу „помакнути, помицати“, *шенути*, *полудјети*, *растури*, *растурати* (се) у значењу „разићи, разилазити се“, *сипати* (за текућину — из Белина се рјечника цитира „spargere di cose non liquide“), тако и *досути*, *насути*, *просути*, затим *сјочањити* се у значењу „стврднути се, смрзннути се“, *сварити* у значењу „пробавити“, *унезвјерити* (се) у значењу „уплашено погледати, уплашити се“ и т. сл.

Идућу велику скуппину чине такођер ријечи домаћих основа, које на овај или онај начин спадају у сферу надградње, нпр. из подручја вјере, апстрактног изражавања, културног и цивилиза-

цијског појмовља и др. Нпр. ријечи *криж* и *крст* сматрају се обје праславенским посуђеницама, па ипак је прва изразито хрватски обиљежена и потврђена великим бројем потврда, а друга, иако слабије потврђена, налази се не само у српским него и у хрватским изворима. Повијесни појмови из њих изведени, *крижар* (18. ст.), *крижарски* (19. ст.) — *крташ*, *крташки* (19. ст.), изразито су поларизирани. Остале изведенице, са широким кругом својих значења, показују само дјеломичну поларизованост. Назив благодана *Благовијест* има осим хрватских и српских потврда, а *Благовијести* (pl.) потврђено је само из Вукова рјечника. *Цвјетница* је осим у хрватским изворима потврђена и из околине Ниша и Црне Горе, а *Цвијети* (18. ст.) потврђено је и у хрватским изворима, а од српских тек у Вукову рјечнику и народним пјесмама. *Богородица* је осим у хрватским изворима засведочена и у српским, а *богомати* је осим у српским изворима потврђена и у Студијеву рјечнику (што није доказ за хрватску употребу, али јест *богомајка* из В. М. Гучетића). *Круница* је обилно потврђена само из хрватских извора, а *бројанице* од хрватских у Микаљину и Студијеву рјечнику, а у српским тек од 19. ст. (Вуков рјечник, народне приповијетке, црногорски писци); у сингулару има ту ријеч од хрватских извора Канижлић, а од српских Милићевић. У пару *помаст* — *помазање* потврђена су оба члана само из хрватских писаца, и то други обилније, од 15. ст. надаље, с тиме да се налази у Даничићеву и Поповићеву рјечнику. *Појати*, *појање* је као црквени појам потврђено само из српских извора, али у опћем значењу је знатно проширеније. *Даћа* у значењу „кармине“ потврђена је само из српских писаца 19. ст. с напоменом обрађивача „у наше вријеме“, а у значењу „данак, царина“ у хрватским изворима од 16. ст. (с једном потврдом из црногорских „Осветника“) и у свим старијим хрватским рјечницима; *данак* је потврђен од 14. ст. подједнако у хрватским и српским изворима, а *дажба* само из Милићевића.

За пар *двојба* — *невјерица* AP показује поларизованост: прва ријеч потврђена је у хрватских писаца 18. ст. и у Вукову рјечнику, гдје се каже да се употребљава у западним крајевима (глагол *двојити* знатно је обилније заступљен, и то од 14. ст., само у хрватским изворима; има и неколико изведеница: *двојна*, *двојност*, *двојитељ*, такођер само с хрватским потврдима) — друга је ријеч потврђена само у Милићевића. Међутим, те двије ријечи и нису прави синоними, а ријеч која покрива онај заједнички дио њихових значења — *сумња*, као и низ њезиних изведеница — обилно је потврђена с читавог хрваткосрпског језичног подручја. Дјеломичну поларизованост показује пар *подручје* — *област*, у којем је први члан новија творба, потврђена из хрватских и српских извора 19. ст. (од рјечника Вуков, Шулеков, Поповићев; дјела Вука, Даничића и Павлиновића и два хрватска

правна рјечника) и попраћена напоменом: „Покњишкки се говори и пише.“ Други је члан у том значењу потврђен у српским исправама 13—15. ст., а затим опет тек у српским изворима 19. ст. (Иначе је та ријеч са широким кругом својих значења обилно потврђена и из хрватских извора од 15. ст. наовамо.) Слично је и с паром *тисак* — *штампа* и његовим бројним изведеницама. Први је члан изразито хрватски, али с потврдама већ од 18. ст. (Кнежевић, Ј. С. Рељковић), а не од 19. ст., како се обично мисли (већину изведеница прати напомена обрађивача: „Данас обично у нашим западним крајевима.“). Други је члан обилно потврђен с читавог нашег језичног подручја, с најстаријим потврдама управо из хрватских извора, и може се проматрати као посве удамаћена посубеница (као нпр. школа). Ријечи (*у)пораба* — *употреба* потврђене су тек из 19. ст., с тиме да је прва потврђена само из Хрватске, а друга и из Хрватске. Међутим, глаголи *употребити*, *употребљавати* осим у Шулека потврђени су само из српских писаца (од 18. ст.), премда се код *употребити* каже да долази у свим славенским језицима, а *рабити*, који је од 16. ст. обилно потврђен у хрватских писаца (особито чакавских и дубровачких) и с хрватског терена, долази и у црногорским „Осветницима“. И *значај* је творевина 19. ст. У значењу „обиљежје, карактер“ потврђен је само из Шулека и Поповића, а у значењу „значање, важност“ из српских извора. И пар *наклада* (бохемизам) — *издање* појављује се у 19. ст. Прву ријеч осим Шулека и још једног извора има и Поповић, а другу осим Вука и један хрватски извор, а глагол *издати* у значењу „штампати и дати на распродају“ потврђен је већ у 18. ст. у хрватског писца Ј. С. Рељковића; *издавалац* је забиљежено само у Шулека, *издаваатељ* у два хрватска извора, *издаваатељски* опет у Шулека. Пар *казалиште*, *казалишни* — *позориште*, *позоришни*, данас изразито поларизиран, у 19. ст. то још није био, па је *позориште* од рјечника забиљежено само у хрватским (Стули, Шулек), а осим у Вука и у „Новинама српским“ долази још у два хрватска писца (Каванин, Павлиновић), док је *казалиште* потврђено само из Шулекових рјечника мада вјероватно у Хрватској има дубљу традицију. У пару *повлачење* — *одступање* (о војсци) први члан није потврђен, а други је потврђен само из Милићевића; у пару *одлучност* — *ријешеност* први је члан потврђен тек из друге половине 19. ст. (и у Поповића), а други није потврђен уопће.

Доста изразиту иако не апсолутну поларизираност показују неки пријдевски парови, нпр. *осебујан* — *нарочит* (први члан потврђен у хрватским изворима од 15. ст. — други у српских писаца 18—19. ст. и у Павлиновића); *становит* — *одређен* (први члан обилно потврђен у хрватских писаца — други, под глаголом *одредити*, само у Дивковића и Богишића, али ниједан у данас најчешћем значењу „деки“); *одлучан* — *одсјечан* (први члан

у хрватској литератури од 17. ст., углавном у рјечницима, и једном у Љубише, уз напомену: „Покњишки се говори и пише.“ — други члан само у Стулијеву рјечнику и у Милићевића). Неки пак пријеве, као и именице, показују дјеломичну поларизованост, нпр. *вјешт* — *умијешан* (први члан обилно потврђен од 14. ст. и у хрватским и у српским изворима, изведеница *вјештина* од 18. ст. исто тако — други члан у српским писца 19. ст., изведеница *умјешност* такође (али и у Шулека), а *умјештво* у хрватским споменицима 15—16. ст. који су под утјецајем црквенославенског језика: Иванчићев зборник, Задарски и Рањинин лекционар). За неке парове данашњих опозиција потврђен је у АР само по један члан, нпр. *нијечан* — *одречан* (први је члан потврђен само из Шулека, а другога уопће нема, али је глагол *одрећи се* у значењу „затајати, занијекати“ потврђен у Анчића и Вука); *израван* — *непосредан* (првога члана нема — други је потврђен у неколико хрватских и српских извора 19. ст.); *умјетан* — *вјештачки* (први члан у неколико хрватских извора 19. ст. — други само у значењу „вјешт, стручан“ такође углавном из хрватских извора 19. ст.).

Од глагола су нпр. *богородити*, *опојати*, *опојавати* потврђени само из српских извора 19. ст. Данашње разликовање *шкрупити* — *кропити* није потврђено: оба су лика обилније потврђена из хрватских извора него из српских, с тиме да први има и хрватске дијалекатске потврде. У пару *одлучити* — *ријешити (се)* први је члан обилно заступљен у хрватској књижевности од 15. ст., а међу потврдама само је једна из Зелића, српског писца 18. ст. — други је члан потврђен само из црногорских „Осветника“. Пар *усредоточити* — *усредсредити* очито је новијег датума: први члан није потврђен — други има потврду само из Црне Горе.

Трећа велика скупина проматраних ријечи јесу термини на домаћој језичној основи. Јасно је само по себи да су се ту нашле и ријечи из овакодневног говора и с подручја духовне надградње и апстрактног изражавања које су се уобичајиле у терминологијској употреби у појединим гранама знаности, у административно-правним и другим подручјима јавног живота. Терминологије се добрим дијелом почињу развијати у 19. ст., кад се и Хрвати и Срби почињу обликовати као савремене нације, а како се развијају у засебним управним и образовним системима, у њима ће се наћи нешто више хрватско-српских разлика него у претходним скупинама проматраних ријечи.

Већина размотрених примјера показује да је за учвршћивање неке ријечи у српској терминологији, без обзира на њезину територијалну распрострањеност и повијесну засвједоченост, пресудну улогу одиграла њезина заступљеност у познатог писца повијесних, етнографских и других књига о Србији М. Б. Милићевића и у упледног природословца Ј. Панчића, па и К. Црно-

горца, док је на хрватску терминологију можда најснажније утјецао Б. Шулек, али је значајан и утјецај сјеверозападних хрватских говора. При томе не треба сметнути с ума да је Шулек регистрирао и оно што је налазио у српских писаца, а да је многе његове неологизме, као што је већ споменуто, у своје рјечнике уносио Поповић. С друге стране треба стално имати на уму да АР у својој обради не издваја термине као посебну категорију, него се термилошка употреба ријечи мора препознати међу осталим значењима.

Ево нпр. неких термилошких разлика с подручја природних знаности: *пелуд*⁸ — *цвјетни прах* (*прашак*), *глодавац* — *глодар*, *хрушт* — *гундел*, *кисик* — *кисеоник*⁹, *водик* — *водоник*, *материца* — *мрежница* — *мрежњача*, *опеклина* — *опекотина*, *прехлада* — *назоб*, *раствор* — *растопаина*, *рожница* — *рожњача*, *штакор* — *пацов*, *тоболчар* — *торбар*, *горчица* — *слачица*, *okus* — *укус*, *пробава* — *варење*, *шкриљевац* — *шкриљац*, *тјеснац* — *мореуз* итд. итд. Има и парова у којима је један члан потврђен у данашњем термилошком значењу, а други је потврђен или само као опћа ријеч или уопће није потврђен¹⁰. Нпр. *цват** — *цваст*, *чашка** — *чашица* (бот.), *чланконожац** — *зглавар*, *кључна кост* — *кључњача**, *копнен** — *сухоземан*, *крошња** — *круна*, *кукцоздер** — *бубождер*, *низина*¹¹ — *низија**, *ос* — *оса**, *осјет* — *чуло**, *овојница**¹² — *омотач*, *пражив** — *праживотиња*, *сисавац** — *сисар*, *шареница** — *дужица*, *тлак*¹³ — *притисак**, *угљик** — *угљеник*, *узвисина** — *узвишење*, *упала** — *запаљење*, *висина* — *висија**, *вјенчић** — *круница* и др. Али као и у претходним разматрањима, и у овој скупу природознаничких термина има парова који не показују поларизованост или је показују само дјеломично. Нпр. *челуст* — *вилица* (први члан осим у хрватским изворима од 14. ст. долази још у Вука и народним пјесмама — други и у хрватским и у српским изворима);

⁸ За *пелуд* обрађивач АР каже да је ријеч начинио Шулек и од њега преузео Поповић, и да је то лоше начињена ријеч, али она се успркос Маретићеву језикословном утјелу одржала у хрватској ботаничкој терминологији.

⁹ За оба члана пара у АР се каже: „Начињено у наше вријеме.“ Први је потврђен из Шулекова „Знаничвоног називља“, други из Панчића и Поповића.

¹⁰ Ријеч која није потврђена у АР или није потврђена у термилошком значењу бит ће означена звјездицом.

¹¹ Први се члан осим у хрватских писаца налази и у Даничића, али он очито није утјецао на термилошку употребу, а други није потврђен.

¹² Први члан није потврђен, али се у Шулека налази *овој*, одакле је лако извести и *овојницу*.

¹³ Према се за *тлак* у АР, на темељу Маретићева „Језичног савјетника“, каже да не ваља јер *тлачити* не значи „притискивати“, ипак је код *тлачити* под *б* наведено значење „притискивати“ (из Дошена и Каванића).

ћурђица — *ћурђевак* (први члан у Вука и само из њега у Шулекову „Именику била“ — други такођер у Шулекову „Именику“ и у једном српском извору); *гласница* — *гласна жица* (први члан потврђен само у Панчића, у Шулека има *гласилка*, што није ушло у употребу — други није потврђен); *кукац* — *буба* (први је члан потврђен само из хрватских извора — други и из неких хрватских); *љуска* — *крљушт* (први члан у хрватским изворима од 15. ст. и у неким новијим српским — други од 19. ст. само у српским); *морузга* — *моруза* (обоје с хрватског терена); *оборине* — *падавине* (за први члан се каже да га употребљавају новији хрватски писци — други само из Шулека); *помрчина* — *помрачење* (први члан осим из хрватских извора у Вукову рјечнику и у Његоша — други потврђен само као опћа ријеч у хрватским и у српским изворима); *погрес* — *земљотрес* (први члан осим у хрватских писаца од 16. ст., још у Његоша и у Вуковим народним пјесмама — други у Витезовића и тек крајем 19. ст. у Срба); *превлака* — *земљоуз* (први члан осим у Студија и Шулека још у Милићевића и Поповића — други само у Поповића); *пруд* — *спруд* (први члан и у хрватским и у српским изворима — други само у српским); *сова* — *буљина* (први је члан потврђен и из српских извора); *шкроб* — *скроб*; *шоља* — *креја*; *тицало* — *питак* (обоје у Шулека, други члан и у Поповића); *зглоб* — *зглавак*; *жељезо* — *гвозђе* (подједнако обилно заступљено и у хрватским и у српским изворима); *жељезна руда* — *гвоздена руда* (први члан у Витезовића и Белостенца — други у Дивковића, Беле и Вука) итд.

Иста је ситуација и у осталим терминологијама. Нпр. у математичкој терминологији читује се поларизираност у паровима *обујам* — *обим*, *трокут* — *троугао* (али *кут* — *угао* потврђени су у математичком смислу само у хрватским изворима), *вишекутник* — *многоугао*, *зброј* — *збир*, али више је таквих примјера у којима по један члан пара или није уопће потврђен, или бар не у термиолошкој служби, нпр. *дужина* (од 18. ст.) — *дуж* (није потврђена као математички термин); *једнацба* (само у Шулекову „Знанственом називљу“) — *једначина* (није потврђена као математички термин); *промјер* (у Шулека и Поповића) — *пречник* (нема потврде). Тако је и у паровима *кривуља* — *крива*; *збрајање*, *збрајати* — *сабирање*, *сабирати*, а обратно у пару *равнина* — *раван*, гаје је други члан потврђен као математички термин у Шулека, а првога у математичкој употреби нема. У пару *правац* — *права* још ниједан члан није потврђен као математички термин. Итд. итд.

Или примјери с подручја друштвених знаности и јавног живота: *посвојан* као граматички термин долази уз напомену „у најновије вријеме“ — *присвојан* потврђен само у Поповића; *срок* (осим у Шулека и Ивековића, у Вука, „Осветницима“ и у

Поповића) — *слик* (српски извори 19. ст. и Ивековић); *везник* (само Шулеково „Знанствено називље“) — *свежа* (Шулек, Поповић) пар *садржај* — *садржина* још не показује изразиту поларизацију: обоје у Шулековим рјечницима и у Ивековићеву, а од осталих извора први члан у хрватским правним изворима 19. ст. и у Вука, а други само у Милићевића. *Предоуба* долази уз напомену: „Покњишки се говори и пише.“ — *представа* као психолошки термин није потврђена. *Доушник* (није потврђено; *доушити*, *доушивати* у Студијеву рјечнику, први и у Љубише) — *погказивач* (само Поповић; *погказати*, *погказивати*, *погказивање* у Вука и Милићевића). Пар *одгода* — *одлагање* показује поларизацију, али за глаголе из којих су именице изведене то се не би могло рећи. Пар *обрет* — *обрт* показује *дјеломичну* поларизацију: први члан осим у хрватских писаца и у Милићевића — други само у Поповића, али је ријеч *обрт* у значењу „занат“ изразито хрватски обиљежена, као и све њезине изведенице (најстарије су потврде за *обртник*, *обртница* из Белина рјечника). Ни пар *промет* — *саобраћај* још није изразито поларизацију: оба су члана потврђена из Шулека и Поповића, а за *промет* има и црногорских потврда (притом је више потврда за саобраћај међу људима и за промет робе него за промет пријевозних средстава). Пар *пољодјелац*, *пољодјелство* — *земљорадник*, *земљорадња* има, осим Поповићеве рјечничке потврде за оба члана, за први члан потврду из М. А. Рељковића и напомену: „Покњишки се говори и пише.“, а за други члан потврду из Милићевића. АР не показује праву поларизацију ни у данас тако изразито поларизацијом паром као што је *vlak* — *воз*. Нешто је изразитија поларизација у неких ријечи које су, као двије целом споменуте, на граници свакодневне и термилошке употребе, нпр. *кист* — *кичица*, *прибадача* — *чиода*, *расвјета* — *освјетљење* (други члан нема потврду за термилошку употребу), *жаруља* (непотврђено) — *сијалица*, *оштрица* — *сјечиво*, *смочница* — *остава*, *колодвор* — *станица*, *талионица* — *топионица* итд.

Осим ових лексичких разлика могу се размотрити и оне на другим разинама, особито фонетској и творбеној. Све су се оне на овај или онај начин одразиле у АР, иако је, наравно, лексичке најлакше уочити.

У току повијесног развоја језика дешавале су се унутар појединих ријечи разне гласовне промјене, изазване различитим узроцима. Све су се оне одиграле у оквирима гласовних закона нашега језика, али су се у сувременој норми хрватској или српској уобичајили они облици који су имали највећу употребну традицију или највећу просторну раширеност.

У разликама на фонетској радини ради се о разним појавама: о различитим пријевожним основама, промјенама сугласничких скупова, замјенама сугласника х и др. Често су те фонет-

ске промјене комбинирање и с разним творбеним могућностима, те тако међу хрватско-српским разликама налазимо ријечи истог подријетла (од истог коријена), које се разликују и у основи и у наставку. Све те појаве не треба на овоме мјесту тумачити, него само видјети како су неке такве ријечи потврђене у АР. Нпр. *извадак* (само хрватске потврде 19. ст.) — *извод* (и хрватске и српске од 18. ст.); *јечменац* (нема, али *јачменац* у Белостенца и Јамбрешића, а *јечмиц*, *јечмик* у другим хрватским изворима) — *јачмишак* (само Вуков рјечник); *јамац* (обилно потврђено од 15. ст., српске потврде тек из 19. ст.), *јамчити*, *јамство* (од 15. ст.), *јамчарина*, *јамчеван*, *јамчевина*, *јамствен* (хрватске потврде 19. ст.), *јамствовати* (само једна црногорска потврда 19. ст.) — *јемац* (српске потврде од 14. ст., једна хрватска из 19. ст.), *јемчити* (с напоменом: „У наше вријеме.“ и потврдама из Вукова рјечника, те српских и хрватских извора 19. ст.), *јемство* (српски извори од 13. ст., хрватски тек од 19. ст.), *јемствовати* (српска потврда из 19. ст., уз напомену: „У наше вријеме.“); *лијевање* (у Студијеву рјечнику и тек у III. издању Вукова), *љевач* (једна црногорска потврда), *љеварница* (Шулек), *љеваоница* (нема) — *ливење* (нема потврде), *ливница* (Вуков рјечник, „Новине српске“, Милићевић, уз напомену: „У наше вријеме.“); *надугост* (Шулек) — *надменост* (нема у данашњем значењу; остале изведенице из партиципа *надмен* потврђене и у хрватским изворима), *надувеност* (Милићевић); *одојити* (хрватске потврде од 15. ст., Вуков рјечник и народне пјесме), *одајати* (Јамбрешићев и Вуков рјечник, Даничић, „Осветници“) — *одајити*, *одајивати* (српске потврде 19. ст.); *праоница* (нема) — *перионица* (Вуков рјечник, Милићевић); *швела* (хрватске потврде од 16. ст.) — *шваља* (и српске и хрватске потврде 19. ст.); *убојица*, *убојство* (обилно потврђено у хрватским изворима од 14. ст., уз понеку новију српску потврду), *оцоубојица*, *оцоубојичин*, *оцоубојство*, *самоубојица*, *самоубојство* (Студи, Павлиновић) — *убица*, *убиство*, *оцоубица*, *оцоубилац*, *оцоубивство*, *самоубивство* (српске потврде и Студијев рјечник с напоменом да је из глаг. бривијара или рус.); *утјецати* (од 13. ст., уз напомену да се „особито у источнијим крајевима“ употребљавају и облици с *и*; остале су творбе, нпр. *утјецај*, *утјецајан* и др., новије, потврђене тек из 19. ст.); *шутјети* (најстарије потврде из славонских писаца 18. ст.; осим у Вукову рјечнику долази и у другим српским писаца 19. ст.) — *ћутјети* (српске потврде од 18. ст., затим Дивковић, М. А. Рељковић, Павлиновић), *ћутати*, *ћуткати*, *ћутке*, *ћутљив*, *оћутати*, *оћуткивати*, *прећутати*, *прећутјети*, *заћутати*, *заћуткати*, *заћуткавање*, *заћуткавати* (српске потврде 19. ст., Лица); *груда* (обилно од 16. ст. у хрватским и српским изворима), *грудати се* (уз напомену: „У наше вријеме.“, из Вукова рјечника и народних пјесама) — *грудва* (Обрадовић, Вуков рјечник, Црна Гора), *грудвати се*

(нема); *јање* (хрватске потврде од 16. ст.; у изведеницама и понека српска и црногорска, особито из народних пјесама) — *јагње* и изв. (углавном српске потврде, од 13. ст.); *настрва* (уз хрватске потврде и понека српска) — *настрма* (српске потврде 19. ст.); *оскврнути* (обилно од 15. ст., српске потврде тек из 19. ст.); *оскврнути*, *оскврњавити* (хрватске потврде од 18. ст.) — *скрнавити* (Обрадовић, Вуков рјечник; „Осветници“), *скрнављење*, *оскврњавити* (Вуков рјечник); *тријезан* (обилно потврђено од 15. ст. у хрватским изворима), *трезноћа* (Качић, Рајић, Лика), *тријезност* (обилно потврђено од 15. ст., од српских потврда само Вукова) — *трезвен* (Будинић, Стули уз напомену да је из глаг. брeвијара, једна српска потврда из друге половине 19. ст.); *уш* и изв. (обилно потврђено од 16. ст., српске потврде из 19. ст.) — *ваш*, *вашљив* и изв. (углавном рјечничке потврде — Вук, Шулек, Ивековић — те из Славоније и с Косова), *вашка* (српска потврда из 17. ст., уз напомену: „Данас обична ријеч у источним крајевима.“); *лућак* (обилно потврђено од 16. ст. из хрватских извора), *лућачки* („Осветници“) — *лудак* (потврде из Марулића и Луцића, Вукова и Волтићијева рјечника, „Српске зоре“), *лудац* (потврде из рјечника — Белина, Стулијева, Волтићијева); *жвакати* — *жвагати* (обоје потврђено од 17. ст., у хрватским и српским изворима); *лијечник*, *лијечнички* — *љекар*, *љекарски* (обоје обилно потврђено од 16. ст., углавном из хрватских писаца); *(не)сретан* и изв. (потврђено тек из 18. ст., и то више из народних умотворина и народних говора него из писаца) — *(не)срећан* и изв. (обилно потврђено од 16. ст., углавном из хрватских писаца); *редати* (од 18. ст., потврде славонске, босанске, црногорске), *поредати* (Шулеков рјечник, потврде славонске, босанске, црногорске) — *рећати* (од 19. ст., потврде српске, црногорске, босанске, херцеговачке, од рјечника и Шулек), *порећати* (Вуков рјечник и народне пјесме, Вук, Даничић, Милићевић); *схваћати*, *схваћати* (Вуков, Шулеков и Ивековићев рјечник; „Осветници“, Павлиновић) — *схватање*, *схватати* (Даничић, Милићевић, од рјечника тек Ивековић); *водство* (наводи се тек према Маретићеву „Језичном савјетнику“) — *воћство* (само из босанског писца 17. ст. Раднића); *добивати* (у већини хрватских рјечника, обилно у писаца, од српских у Вука и Даничића) — *добијати* (Раднић, Вукове народне пословице). Већина тих примјера показује барем одређену усмјереност према данашњој поларизираниости, особито у потврдама 19. ст. Код замјена сугласника *x* та је поларизираниост знатно изразитија: облике са *џ*, *ј*, *в* наћи ћемо осим у народним умотворинама из Вукових издања углавном у српских писаца, и то претежно оних из 19. ст., и тек у понеког славонског и босанског. Нпр. *бува* (потврда из народних пјесама); *чаура* (Милићевић и Панчић, али *чахурак*, *чахураст*, *чахурица* такође у српских писаца 19. ст., па и у наведене двојице);

дуван (дуан), дувати (и у славонских и босанских писаца 18. ст.); глув, глувац, глувач, глувак, глувоћа, јова (само српске потврде), итд. Тек ријечи које имају потпуно локално обиљежје (термини из овакодневног живота, топоними) потврђени су и из хрватских крајева без *x*. Тако су нпр. пријдев *сух* и његове основне изведенице *сухост*, *сухоћа* потврђени из хрватских писаца само с *x* (а и из српских је најстарија потврда с *v* тек из 17. ст.), али су зато остале многобројне изведенице, сложенице и топоними из Славоније, Лике, Пољица, Босне потврђени с *v* (дијалектолошка праћа). Овамо се може убројити и *осмејак*, *осмејкивање*, *осмејкивати се* (натукница: *осмијак*, *осмијкивање*, *осмијкивати се* — гдје је осим замјене *x* у питању и творба), потврђено само из српских писаца 19. ст., а вјеројатно и онома топејске ријечи *крцкати*, *кикот*, *кикотање*, *кикотати се*, потврђене такођер само из српских извора.

Идуће велико подручје хрватско-српских разлика представљају разлике у творби. Оне се најчешће односе на различитост творбених наставака (нпр. *густоћа* — *густина*) или префикаса (нпр. *послужити* — *услужити*), али може се радити и о извођењу из различитих основа (нпр. *нестрпљивост* — *нестрпљење*). Међутим, за ову прилику (ради поједностављивања) није потребно личити творбе од истих и од различитих основа, те можемо говорити само о разликовању наставака.

Највише разлика у наставцима показују именице. За именичке се наставке опћенито може рећи да АР више показује окретање према данашњим разликама него стварно постојање разлика, које би се могло сматрати саставним. Данас је нпр. карактеристично разликовање наставака *-ица* — *-ка* за именице које значе женска занимања. Три старе именице тога типа не показују то разликовање: *пастирка* је у старијој хрватској књижевности једнако заступљена као и *пастирница*; *учитељица* је чак боље заступљена у српским изворима 19. ст. него *учитељка*, а обје су потврђене у хрватским крајевима, прва у Лици, друга у Славонији; *вратарица* је обилно потврђена у хрватској књижевности од 15. ст., а у српској вјеројатно није била у употреби док Вук за њу каже да ју је сам начинио, а *вратарка* је очито новија творба, те се само каже да је „данас обична“. Разлике у наставцима именица које означају особу углавном такођер нису строго поларизирани. Нпр. *-тељ* у *бранитељ* је врло обилно заступљен у хрватским изворима, али је потврђен и из српских, *бранилац* има само хрватске потврде, а *бранич* и једне и друге; за *гонитељ* АР цитира Вука, који ријеч држи црквено-славенском и каже да се у народу не говори, *гонич* и *гонилац* није потврђено, а *гончин* се наводи из Вукова рјечника, гдје се каже да се употребљава у Лици; *хранитељ* има обилније потврде него *хранилац* и нису поларизирани; *извјеститељ* — *извјестилац*

(обоје из Шулека); *молитељ*, *молитељица* (само хрватске потврде) — *мошилац* (и хрватске и српске); *руководитељ* — *руководилац* (хрватске и српске потврде); *управитељ* се осим у хрватским изворима налази у Вука и Даничића — *управник* је потврђен само у хрватским рјечницима Белину, Стулијеву, Ивековићеву; *продавац* има уз српске и неколико хрватских потврда, *продавач* је потврђен само из Шулека, а највише хрватских потврда има *продавалац*, ријеч која данас није у употреби; *владалац* је ријеч обилно потврђена од 13. ст. у хрватских континенталних писаца, Дубровчана и у српским изворима (недостаје глагољашки круг и чакавски писци) — *владар* је потврђен тек од 19. ст., уз напомену да је ријеч данас обичнија него *владалац*; *тесар* — *тесач* (потврде и хрватске и српске од 19. ст.); *издајца* — *издајник* подједнако су заступљени у хрватским изворима; *радник*, *радница*, *раднички* (осим Шулекова и Ивековићева рјечника све потврде српске и црногорске из 19. ст.) — *раден*, *раденик*, *раденица* (углавном хрватске потврде, али су топоними и властита имена од те основе чешћи у Србији него у Хрватској); *гаталац*, *гаталица* (хрватски и босански извори) — *гатар*, *гатара* (Вуков рјечник); *сањар* — *сањало* (показује поларизираност, потврде из 19. ст.); *узваник* (потврда из народне пјесме босанске или херцеговачке) — *званица* (има и хрватских потврда). Апстрактне именице, нпр. (*не*)*чистоћа* — (*не*)*чистога*, *густоћа* — *густота*, *густина*, *бјесноћа* — *бјеснило*, *близоћа* — *близост*, *мокрина* — *мокрота*, *топлина* — *топлота* показују претежитост али никако безизузетност данашњих облика у појединој језичној средини. Припадање различитим деклинацијама, нпр. *чаћа* — *чаћ*, *жећа* — *жећ*, *воћа* — *воћ*; *чар*, *звијер* (m. и f.), *кокош* — *кокошка* такођер не показује поларизираност, осим што је *чаћ*, *жећ* потврђено само из српских извора, премда се данас можда управо код тих облика поларизираност међу наведеним примјерима најмање осјећа.

Читав низ именица уобичајен је данас у једној норми у мушком роду, у другој у женском. Неке од тих разлика назиру се и у АР, а неки од тих облика нису у њему још ни потврђени. Нпр. *бездан* (и хрватске и српске потврде) — *бездана* (углавном српске), *биљег* (претежно хрватске потврде) — *биљега* (претежно српске), *држак* (и хрватске и српске потврде) — *дршка* (непотврђено), *хумак* (само Шапчанин) — *хумка* (и хрватске и српске потврде), *исправак* (Шулек) — *исправка* (непотврђено), *наслоњач* (потврда из Лице) — *наслоњача* (непотврђено), *основа* (хрватске потврде и Даничић) — *основ* (српске потврде, од рјечника Шулек), *опрез* (и хрватске и српске потврде) — *опреза* (непотврђено), *приток* (Шулек, Поповић) — *притока* (Милићевић, Поповић), *прељуб* (хрватске потврде и Поповић) — *прељуба* (српске потврде), *посјет* — *посјета* (обоје Шулек и Поповић),

порез (и хрватске и српске потврде) — *пореза* (претежу српске потврде), *поправак* (Шулек и српске потврде) — *поправка* (само српске потврде [русизам]), *размјер* — *размјера* (и хрватске и српске потврде), *свезак* (Шулек, Ивековић, српске потврде) — *свеска* (само српске потврде), *залог* (у хрватској књижевности обилно потврђено од 16. ст., српске потврде малобројније и тек од 18. ст.) — *залога* (српске потврде од 14. ст., хрватске од 15. ст., али малобројније); *трака* (потврде од 19. ст., хрватске и српске, али малобројне) — *трак* (обилно потврђено од 16. ст., готово само из хрватских писаца), *зрака* (обилно заступљено од 15. ст., српске потврде од 18. ст.) — *зрак* (једнако обилно заступљено у старијој хрватској књижевности, али српске сежу у 14. ст.).

Данас је доста честа појава да глаголокој именици на *-ње* у српској норми одговара нека друга глаголска именица или апстрактна именица на *-ост* у хрватској норми. За старије стање АР доноси обиље потврда за именице на *-ње* управо из хрватске књижевности. Нпр. *наређење* — *наредба* (потврђене су обје из хрватске књижевности од 15. ст., а управо за другу потврде су из српских писаца 19. ст.); *предање* (једна српска потврда из 13. ст., а остале до краја 18. ст. хрватске) — *предаја* (једина потврда из Павлиновића, с напоменом да је ријеч књишка); *утврђење* (хрватска потврда из 18. ст., српске из 19. ст.) — *утврда* (потврде из 19. ст., али АР наводи и Миклошићев „Lexicon“); *провиђење*, (*не*)*стрпљење* (хрватске потврде 15—18. ст.) — *провидност* (Шулек), *нестрпљивост* (Вук), *стрпљивост* (Љубиша, Даничић); *сознање* (осим у Поповићеву рјечнику потврђено само из хрватских писаца од 16. ст. [налази се већ и у „Шибенској молитви“ из 14. ст.]) — *спознаја* (непотврђено); *спасење* (обилно потврђено од 13. ст. у хрватским и српским изворима) — *спас* (у хрватским изворима од 16. ст., црногорске потврде из 19. ст.). Дакле, ситуација готово опречна данашњој. Данашње стање дјеломично потврђује нпр. пар *клопарање* (Вук) — *клопот* (уз хрватске потврде и понека српска; Клопот — име једном црногорском селу), али је и глагол *клопарати* потврђен тек из 19. ст.

Има још читав низ именичких парова различитих значења у којима се именице разликују творбеним наставком и за које АР показује веће или мање приближавање данашњој поларизацији, али никад потпуно, нпр. *близанац* — *близнак*, *цједило* — *цједиљка*, *дјетешце* — *дјетенце*, *грижња* — *грижа*, *хладњак* — *хладник*, *језгра* — *језгро*, *клаоница* — *кланица*, *купаоница* — *купатило*, *љешњак* — *љешник*, *мишица* — *мишка*, *мутеж* — *мутљаг*, *мужња* — *мужа*, *продаваоница* — *продавница*, *рудо* — *руда*, *смјеса* — *смјеша*, *гучњава* — *гуча*, *тањур* — *тањир*, *угљен* — *угаљ*, *вилаца* — *виљушка*, *понедељак* — *понедионик*, *уторак* — *уторник* итд. итд.

Ни приједјевски наставци у већини промотрених примјера не показују потпуну поларизованост. У највећој скупуини или оба члана пара или бар један од њих имају и хрватске и српске потврде. Нпр. *бакрен* (мало потврда, од српских из Вука) — *бакаран* (сремска народна пјесма); *болежљив* (хрватске потврде) — *болешљив* (српске; у значењу „жалостан, тужан“ и хрватске); *доброћудан* (хрватске потврде и Милићевић) — *доброћуд* (само рјечничке потврде Стулијева и Вукова); *голишав* — *голуждрав* (обоје само српске потврде); *лијен* (претежу хрватске потврде, од српских Сава и Вук) — *лењ*, *лењив* и изв. (само српске потврде 18. и 19. ст. с напоменом уз *лењ*: „Само у источном говору. У наше вријеме.“); *летан* — *летњи* (обоје обилно потврђено из хрватске књижевности од 15. ст. и с по једном старом српском потврдом, с тиме да први лик у новије доба од српских потврда има само оне из народних умотворина, а други и из писаца од 18. ст.); *мирисан*, *мирисав* (хрватске и српске потврде) — *миришљав* (само српске), *миришљив* (Раднић, Вуков рјечник); *(не)могућ* — *(не)могућан* (за обоје претежу хрватске потврде); *мрављи* (хрватске и српске потврде); *мравља киселина* Панчић, Шулек) — *мравињи* (Вуков рјечник); *недокучљив* — *недокучан* (обоје и хрватске и српске потврде); *неутјешљив* (хрватске потврде) — *неутјешан* (хрватске и српске); *ребрен* (Јамбрешић, М. А. Релковић) — *ребарни* (Милићевић), *ребрани* (у значењу „побочни“ Вуков и Ивековићев рјечник, Дубровник); *самџат* (хрватске и српске потврде) — *самџит* (српске); *текући* (хрватске потврде и Вук) — *течан* (српске потврде и Стули); *узак* — *узан* (обоје и хрватске и српске потврде); *варав* (хрватске потврде) — *варљив* (хрватске и српске); *вјечан* (хрватске и српске потврде) — *вјечит* (српске); *завидан* (само хрватске потврде) — *завидљив* (хрватске и српске) итд.

У идућој скупуини по један члан данашњег опозицијског пара није потврђен, а други обично има и хрватске и српске потврде.¹⁴ Нпр. *блатан* (од 15. ст., од српских потврда само Даничић и Новаковић) — *блатњав**; *брљав* (Вуков рјечник; *брљавац* хрватске потврде) — *брљив** (*брљивац*, *брљивица* хрватске потврде); *нечитак* (Шулек, Милићевић) — *нечитљив**; *ненадмашан* (Поповић) — *ненадмашив**; *прашан* (хрватске и српске потврде) — *прашњав**; *прољетни*, *прољетњи* (хрватске и српске потврде) — *прољећни**; *проицав* (Поповић) — *проициљив**; *раскалашен** (*раскалашити* и српске потврде; *раскалашеност* Шулек) — *раскалашан* (Вук, Шулек, Радичевић; *раскалашност* Шулек) и др. Потпуну поларизованост показује тек мањи дио промотрених примјера, нпр. *голџат* — *голџит*, *матерински* — *матерњи* (*матерњи* нема), *непобједив* — *непобједан*.

¹⁴ Парњак који није потврђен означен је звјездицом.

Разликовање глаголских наставака у инфинитиву и презенту значи њихову припадност различитим глаголским врстама и редима. Стање у прошлости и на овом подручју углавном показује једнаке творбене и парадигматске могућности на читавом хрватско-српском језичном простору. Нпр. *бројити* (обилно потврђено од 16. ст., српске потврде тек из 19. ст.) — *бројати**; *дрхтати*, *дрићем* и *дрхтам* (обилно потврђено из хрватске књижевности од 16. ст. и из црногорске 19. ст.; у Вука и народним умотворинама долази с *к* умјесто *х*) — *дрхтјети*, *дрхтим*¹⁵ (црногорске потврде); *клопотати* (хрватске и српске потврде) — *клопарати* (српске, тек од Вука); *олакоти*¹⁶ (Павлиновић, „Осветници“) — *олакшати* (обилно потврђено и у хрватским и српским изворима); *ручати* — *ручавати* (обоје потврђено и у хрватским и у српским изворима, први лик од 16. ст. и обилније, други од 19. ст.); *спасити* (обилно потврђено у хрватским изворима од 16. ст., црногорске потврде из 19. ст.) — *спасти*¹⁷ (и хрватске и српске потврде од 13. ст.); *шетати*, *шетам* — *шећем* (оба презентска лика обилно потврђена и у хрватским и у српским изворима); *замрзити* — *омрзнати* (обоје у хрватским и српским изворима, друго старије и обилније потврђено) и сл. Већу поларизираност показују примјери као *редати* (осим хрватских потврда и из „Осветника“), *изредати* (само хрватске потврде, али *поредати* и српске) — *рећати* (српске потврде, од хрватских само рјечничке Шулекова и Ивековићева, те једна из Херцеговине), *изрећати*, *порећати* (само српске); *крунити* (обилно потврђено из хрватских извора од 15. ст., црногорске потврде из 19. ст.) — *крунисати* (српске потврде од 18. ст.); *околишати* (једна потврда из босанске народне приповијетке) — *околишити* (у значењу „не говорити управо, како је, него као из далека“ — Вук, Милићевић); *загријавати* (Лика) — *загријевати*, *загријевање* (српске потврде 19. ст.). Истоврстан примјер *исмијавати* — *исмијевати* у АР није потврђен.

Идућу скућину данашњих хрватско-српских разлика на творбеној разини чини употреба различитих префикса. Размотрени примјери и за ту скућину показују стање слично ономе у претходној скућини. Наиме, у већини случајева оба или чак и више префикаса који данас чине те разлике у старијим су се раздобљима употребљавали на разним странама хрватско-српског је-

¹⁵ Из овога лика (1. разред III. врсте) вјероватно је касније узет презент уз глагол *дрхтати* (V. врста), те је данас у Срба инфинитив по петој, а презент по трећој врсти.

¹⁶ Данас се тај лик готово не употребљава, а за правни термин *олакотна околност* у АР још нема потврде.

¹⁷ Партицип пасивни *спасен* у АР има посебну натукницу, што значи да се узима као потпуно објективизиран (као нпр. и *поштен*). Потврђен је обиљем примјера из хрватске књижевности од најстаријих времена, као и именица *спасење*.

зичног подручја и потврђени су и у хрватским и у српским изворима. Неки од тих извора понекад претежу, а дешава се и то да заступљеност извора показује стање дијаметрално супротно данашњем: понеки префикс који се данас сматра типично српским потврђен је само (или готово само) из хрватских извора, и обратно. Разлике, ако их има, обично се почињу назирати у 19. ст. и односе се на један префикс, а не на оба. Тако нпр. АР не показује разлике у употреби префикса у паровима: *осама*, *осамити* (*се*), *осамљеница* — *усамити* (*се*), *усамљеник*; *поправити* — *оправити*; *послужити* — *услужити*; *посветити* — *осветити*; *прехранити* — *исхранити*; *пократити*, *скратити* — *прекратити*; *приопћити* — *саопћити*¹⁸; *прогнати*, *прогнаник* — *изгнати*, *изгнаник*¹⁹; *скупити* (*се*) — *искупити* (*се*); *спомен*, *споменути* — *помен*, *поменути*; *успоредити*²⁰ — *поредити*, *упоредити*; *устрајати* — *истрајати*²¹; *уздржавати* — *издржавати*; *запрепасти*²² — *упрепасти* (*се*) и др. Ипак има и парова у којима један члан (ријетко оба) показују данашњу поларизованост. Нпр. *несаница* (непотврђено) — *бесаница*²³ (двije српске потврде, уз напомену: „Говори се у Србији.“), *оставитина* — *заоставитина**; *наручити* — *поручити**; *обрана*, *обранити* — *одбрана*, *одбранити**; *оклада*, *окладити* — *опклада*, *опкладити**; *овратник** — *оковратник**; *подузети*, *подузетник*, *подузеће** — *предузети*, *предузетник*, *предузеће**; *потхват*, *потхватити се* — *подухват*, *подухватити се**; *превладати** — *преовладати**, *преобладати*; *родилја* — *породилја**; *замријети**, *обамријети* — *премријети*; *сличити** — *личити**; *удомљити се* — *одомљити се**; *затиљак* — *потиљак** итд.

Овдје се може проматрати и неколико рекцијских размислимажења. Нпр. глагол *лагати* у хрватској стандардној и употребној норми није уобичајен с објектом у акузативу ако тај објект означује особу којој се лаже (*лаже ме*, *лаже нас*, *лаже оца*). У АР се за ту употребу каже: у народнијем пјесмама нашега времена“, с неколико потврда из Вукових народних пјесама. Исто тако у хрватској норми данас није уобичајен глагол *мрзити* у безличној употреби с логичким субјектом у акузативу,

¹⁸ Први члан потврђен је, уз неколико хрватских потврда, у Даничића и у Поповића, уз напомену: „Покњишки се говори и пише, особито на хрватској страни, а Срби говоре и пишу понајвише *саопћити* или *саопштити*“ (Маретић). — Други је члан потврђен из Ступија с напоменом да је из глаг. брeвијара, затим од рјечника још у Шулекову, Поповићеву и Ивековићеву, те из „Осветника“; *саопћење* само из Шулека, *саопћитељ* само из Поповића.

¹⁹ Оба члана обилно потврђена из хрватских и српских извора, а изведенице другог готово само из хрватских.

²⁰ Новије изведенице, као *успоредан*, *успоредност*, *успоредо*, *успоредник*, *успореднина*, имају само хрватске потврде.

²¹ Осим Вукова рјечнике све су остале потврде хрватске.

²² Само из Мълићевиха.

²³ Звјездицом је обиљежен члан који показује поларизованост.

у значењу „мрзак бити“ (нпр. *то ме мрзи, мрзи ме радити*). За ту употребу у АР постоје двије натегнуте потврде из старије хрватске књижевности, а остале су из Вукова рјечника, Вукових дјела и народних пјесама, па се на томе темељи данашња српска норма. Исто вриједи за именицу *срамота* у безличном изразу с глаголом *бити* и логичким субјектом у акузативу (*срамота ме је*), која је у АР потврђена само из српских извора. У хрватској се сувременој норми не употребљава прилог *много* уз придјеве нити придјев *неколик*, али из старијих извора има за ту употребу становит број примјера. За српско подручје потврде су млађе, али утјецајније на сувремену норму: Обрадовић, Вуков рјечник и његова дјела, народне умотворине у Вуковим издањима, Даничић и црногорски писци Љубиша, Врчевић.

Идућа велика скупина проматраних ријечи обухваћа парове туђица и посуђеница које су данас уобичајене у српској стандардној норми и домаћих ријечи које су њихов корелат у хрватској норми. Кад су у питању интернационализми и европеизми, они су обично потврђени и у хрватским изворима, и то, што су те ријечи раније посуђене, то су обилније потврђене, али њихове домаће замјене обично су потврђене само из хрватских извора, често врло старих. Тако је нпр. *адвокат* потврђен у хрватских писаца 17. и 18. ст., а од српских тек у Вука и у једном примјеру из народне пјесме (*адвоката* већ у Марулића, *адвокаткиња* у Обрадовића) — за *одвјетник* се у тексту обраде каже да је књишка ријеч, у употреби од 15. ст., али је најстарија потврда из „Винодолског закона“ (дакле из 13. ст.). Налази се у већини старијих хрватских рјечника и код низа писаца, а и за изведенице само су хрватске потврде. *Апотека* и изв. и *љекарница* јављају се отприлике у исто вријеме, у 18. ст., с тиме да је *апотекарија* потврђена само у Јамбрешићеву рјечнику, а *љекарија* обилно само у хрватским изворима, за *љекарницу* једна је потврда из Болића, српског писца 18. ст. (*љекарна* није потврђена). (*Х*)*историја* је обилније потврђена у хрватских писаца неголи у српских — *повијест*, *повијестан* у данашњем значењу долазе тек од 19. ст., и то само у хрватских писаца (Шулек, Павлиновић). За *кураж*, *куражан*, *куражење* само су српске потврде, за *куражити се* и једна хрватска (славонски писац Штефанац, 18. ст.) — за *одважност*, *одважан*, *одважити се* потврде су само хрватске, с напоменом да су ријечи преузете из руског (Марећић). За *музика* и изв. нема много потврда, али су и хрватске („Транзит“, поч. 16. ст.) и српске — *глазба* и бројне изведенице потврђене су само из Шулека. *Парох* и изв. имају и хрватске и српске потврде (*парок* само хрватске) — *жутиник* само хрватске. *Секретар* је у хрватској књижевности потврђен од 16. ст., у српској тек у Вука (*секретарица*, *секретаровање*, *секретарство* у Милићевића и „Новинама српским“) — *тајник* је у употреби од

15. ст., потврђен и у два српска писца 15. ст. (Глигорије Цамблак, Константин Филозоф), али за *тајница*, *тајнички* изричито се каже да се употребљава у „западним крајевима“, *тајништво* је потврђено само у хрватским изворима 19. ст. *Система*, уз напомену: „У западним крајевима је према њем. *систем*“, потврђена је као и изведенице тек у 19. ст. у хрватским и у српским изворима — *сустав* (из чешкога), *суставан* такођер у 19. ст. само у хрватским изворима. *Такса* је први пут потврђена у хрватској исправи 16. ст., а од српских извора тек у Милићевића, од рјечника само у Шулекову „Знанственом називљу“ — *пристојба* је потврђена само у Шулека. *Универзитет*, *универзитетски* — *свеучилиште*, *свеучилиштан* обоје потврђено тек у 19. ст., први члан и у хрватским изворима, други само у хрватским. Овамо треба прибројити и називе мјесеци, од којих су интернационални, тј. латински (с различитим гласовним промјенама) потврђени од најранијих времена и у хрватским изворима, док су домаћи (*сијечањ*, *вељача*, *ожујак*...) редовито врло обилно потврђени од најранијих времена, али само из хрватских извора. Многи су интернационализми и њихове домаће замјене ушли у употребу тек у 19. ст., па су у АР слабо или чак никако потврђени, нпр. *биологија* (непотврђено) — *природопис* потврђено из Шулека уз напомену: „Посве обична ријеч у хрватских писаца, мање у српских.“, а изведенице *природописац*, *природописан* потврђене су и у Поповића; *географија* и изв. потврђене су уз напомену: „У наше вријеме код писаца.“ — *земљопис* осим Шулека, Поповића и Ивековића од писаца само у Милићевића, *земљописац* само у Шулека и Поповића, *земљописан* већ у Витезовића, али он тај придејв изводи из *земљописје*, које није нигдје другдје потврђено. За пар *фалсификатор* — *кривотворитељ* нема потврде, али су на хрватској страни у 18. и 19. ст потврђене неке друге изведенице из основе другога члана, нпр. *кривотвор*, *кривотворац*, *кривотворба*, *кривотворење*, *кривотворина*, *кривотворити*, *кривотворје*, *кривотворница*, *кривотворник*, *кривотворнина*, *кривотворност*. *Композиција* је потврђена у 19. ст. на хрватској страни (*компонити* у два глагољска споменика 16. ст. у значењу „сложити, тј. написати“) — *складба* (непотврђено), али *складати*, *складање* у значењима из којих је могуће извести ту ријеч долази у хрватских писаца од 15. ст. *Лицитација* долази у хрватским изворима 19. ст. — *дражба* (непотврђено); *марш* (Шулек, Поповић) — *корачница* (непотврђено); *квадрат* уз напомену: „У математичкијем књигама нашега времена.“ (Будмани), *квадратан* уз напомену: „У наше вријеме.“ — *четворина* (непотврђено), *четворни* (непотврђено у математичком смислу); *комора* (срчана — Панчић) — *клијетка* (непотврђено); *орган* уз напомену: „Покњишки се говори и пише“ (нпр. за чиновнике, новине) — *гласило* (непотврђено); *пензија* уз напомену: „Ријеч

посве обична у новија времена“ потврђена осим у Шулекову и Поповићеву рјечнику још само из Вука, од изведеница понека и у Милићевића — *мировина* (само Павлиновић и Поповићев рјечник), *мировински* уз напомену: „Говори се у Хрватској и Славонији.“, *умировити*, *умировљење* (само Поповић); *премијера* — *праизведба*, *резултат* — *исход*, *телеграм* — *брзојав* (све непотврђено). Ни пар *језуит* — *исусовац* још не показује поларизираност (први члан потврђен само из Дубровника уз напомену „у наше вријеме“ — други у два хрватска писца — Анчића и Каванџина).

Неке су туђице, нарочито оне везане за цркву и вјеру, карактеристичне само за једну средину, за српску обично оне грчког, а за хрватску латинског подријетла. Нпр. *амбис* (потврда из Вукова рјечника, гдје се каже да се употребљава у Црној Гори, и из „Пјеваније црногорске“) — *домаћа* ријеч *бездан* потврђена је и у хрватских и у српских писаца; *апостол* (за књиге Новог завјета — само српске потврде) — *посланица* (потврде хрватске и српске); *аратос* осим у српским изворима потврђено само у једног славонског писца. (*Ј)епархија*, *хрисовуљ(а)*, *игуман* и изв., *јепископ* и изв., *јеромонах*, *ктитор*, *литија*, *парастос*, *презвитер*, *типик* и сл. долазе само у српским изворима (у хрватским ако се повори о српским личностима, као нпр. *игуман* у Качића), а ријечи као *бревијар*, *церемонија*, *церемонијал*, *епископ* и изв., *гвардијан*, *хабит*, *индулгенција*, *инквизиција*, *официј*, *официјал*, *префект*, *прелат*, *пријур*, *реверенда*, *реверенција*, *сакристија*, *табернакул*, *викар* и др. само у хрватским, неке већ од 13. ст. Такав је и пар *кипарис* — *чепрес*, у којем је први члан грчког подријетла, ушао у српску језичну норму вјеројатно преко рускога у 18. ст., а други се као посуђеница из латинског, потврђена од 17. ст., потпуно удомаћио у хрватској језичној норми, развивши низ изведеница: *чепресан*, *чепресац*, *чепресава*, *чепресиште*, *чепрески*, *чепресовина*.

Постоји једна група врло старих посуђеница које су, према се данас сматрају карактеристичним за српску језичну норму, врло обилно потврђене из старије хрватске књижевности, чак обилније него из српске. Такве су нпр. *хартија*, *хиљада*, *камила* (и *камиља*), *манастир*, *метал*, *штампа*, *талас*, *треза*, *варош*. Све оне имају свој парњац у домаћој ријечи (старој или новоствореној) или у хрватској посуђеници из другог језика. Обратан је примјер хрватска посуђеница *тинта* (од 17. ст.), која има српски парњац у домаћој ријечи *мастило*, потврђеној и из хрватског језичног круга. Међутим, читав низ посуђеница које се односе на разне појмове свакодневног живота обично су карактеристичне само за једну средину, па према томе и за једну језичну норму. Иако је на том подручју можда најтеже разликовати употребну колоквијалну норму од стандарднојезичне, ипак ве-

ћина примјера показује већу толерантност српске језичне норме према ријечима страног подријетла, међу којима су турцизми засебна велика група.²⁴ Обично према таквој ријечи уобичајеној у српској норми стоји као парњак хрватска домаћа ријеч, а међу изворима посуђивања предност се на хрватској страни, особито у 19. ст., давала славенским језицима. Ево за примјер неких парова у којима је први члан посуђеница данас уобичајена у српској језичној норми, а други домаћа ријеч, која нишомшто не мора бити само хрватска, али је у хрватском стандардном језику нормативна: *алџав* (мађ., уз напомену: „У наше вријеме“, само у Вука и Милићевића) — *неуредан, немаран; астал* (мађ., српске потврде од 17. ст., Вуков рјечник и народне умотворине) — *стол* (од 14. ст.); *добош* и изв. (мађ., у народним умотворинама, у Вука и Милићевића) — *бубањ* (од 16. ст.); *фабрика* (њем., у савременом значењу потврђена у једном славонском извору 18. ст. и у Шулека) — *творница* (19. ст.); *глећ* и изв. (њем., Вук, Милићевић, и још два српска извора 19. ст.) — *оцаклина, оцаклити* (Шулек Павлиновић), *поцаклити* (Стули); *цак* (мађ., у једном хрватског писца 18. ст. који је службовао у Мађарској, у Вука и Милићевића) — *врећа* (од 13. ст.); *карлица* (њем., у Вука и Милићевића, али не у анатомском значењу) — *зђељца; кецеља* (мађ., народне pjesме, Вук, Милићевић, једна потврда из Хрватске) — *прегача* (од 18. ст.); *корпа* (њем., у Белостенчеву рјечнику, Стулијеву из Белостенчева, Вукову и „Српској зори“) — *кошара* (од 16. ст.); *кргола* (њем., у Вукову рјечнику, народним умотворинама, „Осветницима“ и у Панчића) — *гомољ* (непотврђен у савременом ботаничком значењу); *лењир* (њем., у Вукову рјечнику и у Шулека, уз напомену: „У наше вријеме.“), *лењирисање, лењирисати* (Вуков рјечник, Шапчанин) — *равнало* (уз напомену: „Говори се и пише.“); *малтер, малтерисати* (њем., Милићевић) — *жбука, жбукати* (Шулекови рјечници, Поповићев и Ивековићев, народни говори у Истри и Лици); *машна* (њем., потврђено из Баната и Славоније) — *врпца* (од 17. ст., у већини хрватских рјечника и Поповићеву, у народним говорима у Славонији, од српских писаца Текелија), *кравата* (непотврђено); *мустра* (њем., непотврђено) — *узорак* (двје новије потврде); *паланка* (грч.-тур., од 17. ст., од хрватских писаца само Павлиновић) — *градих; понталоне* (тал., Вук, Милићевић, Славонија) — *хлаче* (од 16. ст., западна и сјеверна Хрватска); *пантљика* (њем., Вук, Милићевић; *пантлика* у Славонији) — *трака, трак* (од 15. ст. обилно); *пантљичара* (крај 19. ст., српски извори) — *тракавица* (Шулек); *пасуљ* (свњем., потврде од 18. ст. хрватске

²⁴ Због поједностављивања као турцизме узимам све оријентализме који су к нама дошли преко турскога. Тај се принцип примјењује и у обради Догуна АР.

и српске) — *грах*; *патос* (прч., од 16. ст.) — *под* (16. ст.); *пелцовати* (њем., Поповић) — *цијенити* (од 17. ст.); *пијаца* (тал., хрватске потврде из 18. ст., српске тек из Вука и Милићевића) — *тржница* (непотврђено у данашњем значењу, али *тржиште* у значењу „мјесто гдје се тргује“ потврђено од 15. ст., *трг* од 13. ст., обоје и у српским изворима); *рам* (њем., Милићевић), *урамити* (непотврђено) — *оквир*, *уоквирити* (18—19. ст.); *супа* (тал., у хрватским рјечницима 17—18. ст., али само у значењу „крух у вино намочен“) — *јуха* и изв. (од 16. ст.); *шаргарепа* (мађ., Вуков рјечник, Лазић) — *мрква* (од 16. ст.); *табла* (прч., Вуков рјечник) — *плоча* (у новије доба у сјеверној Хрватској); *тауна* (њем., непотврђено) — *пладањ* (од 16. ст.) итд. Другу скупицу чине парови ријечи у којима су оба члана посубенице, али другог извора, нпр. *гас* (само Шулек, уз напомену: „Туђа ријеч, у наше вријеме примљена из европских језика.“) — *плин* (чеш., Шулек, Поповић, Павлиновић, уз напомену: „Плин је већ одавно посве обична ријеч у књижевном језику.“); *фијока* (мађ., Вук, Шапчанин) — *ладица* (њем., од 17. ст.); *интерес* (тал., од 17. ст., Волтићи, Вук) — *камата* (нпрч., од 14. ст., обилно потврђено, углавном у хрватским изворима); *машина* (њем., уз напомену: „У народу више него у писаца“, с потврдом из Лике) — *строј* (чеш., Шулек, Поповић, Хајденак); *плафон* (њем., непотврђено) — *строп* (рус. или чеш., 19. ст.); *помаранча*, *поморанца* (њем., Обрадовић, Лазић) — *наранча*, *наранца* (тур.-перз., први лик обилно потврђен у хрватских чакавских и штокавских писаца од 16. ст.; други у Белостенца, Јамбрешића, Благојевића, народним пјесмама; оба и неке изведенице у Вукову рјечнику; *Наранчићи* топоним у Босни, *Наранчић* презиме у Србији) итд. итд.

Идућу велику скупицу посубеница прихваћених у српској језичној норми чине турцизми. То је опет оно подручје на којем није увијек лако рећи ради ли се само о разговорној норми или је ријеч прихваћена као стилски и афективно необилежена и у стандардној норми. Готово сви турцизми које наводим потврђени су у АР из Вука и још покојег угледног српског писца 19. ст. Има их који су потврђени и у хрватских писаца (обично су то славонски писци и они босански који улазе у хрватски језични круг), међутим, они ипак нису постали саставним дијелом стандардне хрватске норме, као што уосталом није ни много тога другога што има потврду из језичне и књижевне прошлости. Овдје се, јасно, не мисли на оне турцизме који су се толико интенпирани у састав језика да их данас осјећамо као потпуно своје ријечи и за које немамо бољу замјену, као што су нпр. *боја*, *чарана*, *чорба*, *дућан*, *цеп*, *марама*, *сат*, *шатор*, *шећер* и др. Неки су се турцизми удомаћили само на хрватском језичном простору, као нпр. *дева*, *панџа*, а неки се, иако их осјећамо као посубенице јер за њих имамо своју домаћу ријеч, упорно задржа-

вају у језику из неких посебних разлога. Нпр. *душманин*, *душмански* (вјероватно због гучке етимологије која ту ријеч повезује с душом) као да има експресивније значење од ријечи *непријатељ*, *непријатељски*; *калдрма* се употребљава за одређену врсту цесте поплочане каменим коцкама; *бут* се удомаћио у месарској струци и у кулинарству; *занат* се све упорније намеће јер због свог фонетског састава као да пружа веће творбене могућности од домаће ријечи *обрт* итд. итд. Међутим, има много више турцизама који су у стандардној хрватској језичној норми потпуно неприхватљиви, док у српској то нису.

И ту, као и код осталих посуђеница, постоји скупина турцизама с којима у пару стоји хрватска посуђеница неког другог подријетла, нпр. *абонос* — *ебановина* (непотврђено, али има *ебан*, *ебански*, *ебен* грч.-лат. подријетла, од 17. ст.); *ајвар* — *кавијар* (њем.-тал., од 17. ст.); *ћебе* (од хрватских извора М. А. Рељковић) — *дека* (њем., непотврђено); *ексер* (и код хрватских писаца 18. ст.) — *чавао* (тал., потпуно удомаћена ријеч, у АР обилно потврђена од 15. ст., али је старија, што потврђује презиме *Чавлић* из 14. и *Чавловић* из 15. ст.); *Јерменин* — *Арменин* (лат., од 16. ст.); *калај* (од 18. ст. и у хрватских писаца), *калајан* (од 17. ст., Анчић) — *коситар* (грч., од 17. ст.), *коситер* (од 15. ст. обилно) и бројне изведенице; *канџа* — *чакља* (маб., од 17. ст.) и *панџа* (тур., од 17. ст. само у хрватских и босанских писаца); *караван* (14. ст.) — *каравана* (тал., 16. ст.; данас у Срба *караван*, у АР непотврђено); *ленгер* (уз напомену: „У наше вријеме.“, потврђено и у Посавини) — *сидро* (грч., обилно од 16. ст.) и бројне изведенице; *мермер* — *мрамор* (лат., од 15. ст.); *нишадор* — *салмијак* (лат., у Студијеву рјечнику); *пиринач* (и код неких хрватских писаца 18. ст.) — *рижа* (тал., уз напомену: „Говори се у наше вријеме.“; има и облик *риж* из чакавских народних говора); *сунђер* (и код хрватских писаца 18. ст.) — *спужва* (лат., од 16. ст., од српских писаца Панчић); *табак* — арак (лат., непотврђено) и др. Ипак за већину турцизама имамо домаћу ријеч, и у хрватској стандардној норми једино је она могућа. Такви су нпр. *бајат*, *бакал* и изв., *берберин* и изв., *бешика*, *боранија*, *бућ* и изв., *бут* (за човјечје бедро), *џиџија*, *џам* и изв., *џаршав*, *џерек*, *џиџерџити*, *џинија*, *џивилук*, *џата*, *џошак*, *џумур*, *џурџија*, *џежмекаст*, *џаба*, *џабе*, *џандрљив*, *џин*, *џубре*, *џуруна*, *џеак*, *џеџити се*, *џаџија*, *џаџи*, *џаџмар* и изв., *џајмак*, *џаџија*, *џасап(ин)* и изв., *џаџица*, *џазан*, *џирија*, *џубура*, *џала*, *џајдан*, *џезе*, *џезетити*, *џеимар*, *џаџ*, *џаџар* и изв., *џарче*, *џаспарџати*, *џиђе*, *џестера* и изв., *џетин* и изв. и др.

Кад се говори о турцизмима, треба споменути и неке творбене наставке турског подријетла, који се везују и за домаће основе, те су се у српској језичној норми удомаћили за разлику од хрватске, премда ће се у АР наћи и покоја хрватска потврда.

Нпр. *-лук*: *безобразлук, газдалук, газдарлук, хришћанлук, кришћанлук, нестаилук, пасјалук*; *-лија*: *Бечлија, Сарајлија*; *-чија* (*-чија*): *бојаџија, глобаџија, ловџија, тобџија* (и *топчија*), *силеџија* и др. Овамо би требало убројити и домаћи деминутивни наставак *-че* за творбу именица које значе ствари (за разлику од његове првотне функције да означава младо од људи и животиња), који је ту функцију преузео јамачно под утјецајем именица као што је *парче*, нпр. *клупче, барилче* (можда најприје у примјерима као *бисерче, шећерче* за драго чељаде — у народним пјесмама). То је очито новија појава јер је у АР тешко наћи примјере за ту творбу, која је данас доста честа.

Многобројна скупина ријечи којом се српска стандарднојезична норма можда најизразитије разликује од хрватске јесу русизми и црквенославизми.²⁵ И док први улазе у круг посуђеница, обилније заступљених због специфичних повијесних околности политичке, културне и вјерске природе, други су дио властитог, домаћег културног наслеђа. Ипак, њихову присутност у српској стандарднојезичној норми можемо проматрати заједно, јер не само да су у њу ушли и у њој се учврстили под утјецајем истих чинилаца, него их је често, због истородног подријетла, и тешко разликовати. И русизми и црквенославизми углавном су ријечи с подручја духовне, културне надградње. Потреба за ријечима с тог подручја јавља се особито у 19. ст., кад се у ослобођеној српској држави почиње обликовати властита културна политика. Пробуђена национална самосвијест посеже у прошлост, за властитим културним коријенима. у црквенославенску у осамнаестостолетну прабанску рускославенску језичну баштину. Вјеројатно управо та рускославенска, још релативно свјежа и блиска традиција потиче даље посуђивање из рускога — језика највећег славенског народа, с којим Србе осим вјерских повезују и многе политичке и културне везе. У том језичном посуђивању најзанимљивија је појава (на коју указује управо АР својим начином обраде, који наводи сродне ријечи из осталих славенских језика) велики број оних ријечи које су у 18. или 19. ст. узете из рускога, али које су заправо постојале у српској редакцији црквенославенскога, само што је њихова употребна традиција била прекинута, и које су у АР осим из црквенославенског заовједочене још само из руског, па би то заправо могли бити

²⁵ Читав низ црквенославизама потврђен је и из старије хрватске књижевности, глагољашке и оне која се наспањала на глагољашку традицију, али у 17—18. ст. они се углавном губе из употребе, те данас не чине саставни дио савремене хрватске стандарднојезичне норме. Неки су потврђени само из Ступијева рјечника, уз напомену да су узети из глагољског бревијара односно мисала, али старијих потврда у праби АР за њих се није нашло, што значи да је Ступи располагао неким нама непознатим глагољским споменицима.

руски црквенославизми. Узимање таквих ријечи из рускога у 19. ст. заправо је опет оно исто посезање за властитим језичним и културним коријенима, потакнуто сродним језиком посредником великог међународног угледа. Такве су нпр. придевске творбе са *без-* (умјесто нашег домаћег *не-*), од којих су неки примјери потврђени у АР од 13—14. ст., као нпр. *бесплодан*, *беспомоћан*, *бесловесан*, *безмјеран*, а неки тек од 18. и 19. ст., као *бесприкладан*, *беспроходан*, *беспристрастан*, *безбједан* и изв., те су још узети касније из рускога. Русизми су нпр. и ријечи *беспокојити*, *беспокојство* (за *узнемиравати*, *узнемиреност*, *немир*), потврђени у Рајића и Обрадовића, према да би се придев *беспокоја* могао узети и као домаћа творба (према синтагми *без спокоја*). Такве су и сложенаци с *благо-*, које као творбена категорија потјечу из црквенославеноког (као калкови из грчког), и од којих су неке потврђене од 13. ст., као нпр. *благодаран*,²⁶ *благодарене*, *благодарити* (али *неблагодаран* уз напомену: „У новије вријеме из црсл. или рус.“, потврђен тек од 19. ст.), *благодаран* (али *благородство* тек од 18. ст.), *благодјет*²⁷ и изв., *благовоље*, *благовољење*²⁸, *благовјеран* и изв., а неке тек из 18. ст., као нпр. *благвременост*, *благонаклонство*, док су неке, као нпр. *благогласан* и изв., новије посућенице из рускога за које у АР нема потврде. Такви црквенославизми чија је употреба у српском стандардном језику ревитализирана под утјецајем, односно посредничтвом руског језика вјероватно су и ови: *бјегство*, *час* (у значењу „сат, тј. двадесетчетврти дио дана“, па онда и „школски сат“)²⁹, *добродјетел*, *добродјетелан*, *иностран*³⁰ и изв., *исли-*

²⁶ У српској норми та ријеч значи „захвалан“. У старијој хрватској књижевности обилно је потврђена у значењу „додатљив, који чини добро; оно што се податљиво, обилато даје; милостив, љубак и сл.“. Изведенице су бројне и све се крећу у том кругу значења, нпр. *благодаритељ*, *благодаритељан*, *благодаритељица*, *благодарје*, *благодарница*, *благодарник*, *благодарност*, *благодарствен*, *благодарство*; глагол *благодарити* у значењу „захваљивати“ потврђен је и у хрватских писаца, а у значењу „чинити кому добро; благосиљати; бранити“ само у хрватских.

²⁷ У језику *благодат* и хрватске потврде.

²⁸ Придев *благовољан* само у хрватским изворима.

²⁹ У АР потврђен у том значењу, али ријетко, од 13. до 18. ст. (од српских извора код Саве и у једном старом летопису, те у неколико хрватских извора 16—18. ст.) уз напомену да у народном говору није у обичају. Ријеч *часовник* потврђена је у Саве и у српској Александриди. У руском је то назив за брелијар, часослов, па вјероватно за ту ријеч не треба тражити руско посредничтво.

³⁰ Та је ријеч заједно са својим изведеницама обилно потврђена у старијој хрватској књижевности, али значење је „с друге стране“, па онда „туђ“, „туђински“, „туђина“, „туђинац“, а не „који се односи на другу државу или државу“; *иностранство* је потврђено у АР само из Вука, Даничића и Шулека. За *иноземац* се каже: „У наше вријеме према рус.“, из Ступија се такође наводи као русизам, а потврђен је још у Шулека и Павлиновића; *иноземски*, *иноземство* потврђено је такође

једити, излишан, изнурити, изобличити, изредан, извјестан, јарост, крин, магновење, мечка, мечји, неприкосновен, очајати, очајање, одстојање, растојање, пол, полан, ревностан, саобразити, слабоуман, сопствен³¹ и изв., списатељ, степен, сујета, сујетан, суревњив и изв., свиреп, убиједити и изв., учешће, учесник, учествовати, уобразиља, упражњавати, васељена, виспрен и др. Све те ријечи потврђене су из српских црквенославенских извора и онда опет тек из 18—19. ст., често с нешто измијењеним, помакнутим значењем.

Црквенославизми за које очито не треба тражити руско посредништво јер су вјероватно били непрестано у употреби јесу нпр. *миро*, *миропомазање*, *одежда*, *острво*, *пошта*, *родослов*, *Словен(ин)*, и изв., *стуб*, *судија*, *сушти*³², *светитељ*, *завјештати* и изв., *житије* и др. Има црквенославизама који се од новоштокавског народног облика, уобичајеног у хрватској стандардној норми, разликују само неком фонетском цртом, нпр. *мошти*, *општи*, *општина* и изв., *свештен*, *свештеник* и изв., па сложенице с *ваз-* (<въз- : уз-), нпр. *вакскс*, *ваксксење*, *вакскснути*, *васпоставити*, *ваздух* и изв., затим са *са-* (<съ- : су-), као *сагласан*, *сагласити се* и изв., од којих су многе новије творбе, па у АР нису ни потврђене, а код оних потврђених наводи се претпоставка да су у употребу такође ушле под руским утјецајем.

У српској стандарднојезичној норми има низ русизама који су у употребу ушли у 19. ст. (неки већ и у 18-ом) и које су у тој употреби учврстили познати српски писци. Ако се такве ријечи и набу у покојем хрватском извору, обично су то рјечници, који само регистрирају постојање (Стулијев уз обавезну напомену да се ради о русизму, или Шулекови), а од писаца најчешће Павлиновић, који није особито утјецао на обликовање хрватске језичне норме, те таква потврђеност не значи и животност одређене ријечи у хрватској норми у одређеном времену. Такве су ријечи нпр. *бунт* и изв. (руска посувеница из њем.), *изјаснити се*, *једномишљеник*, *лице* (у значењу „особа, човјек“), *лобања*, *љубопитан*, *морепловство*, *надлежан*, *надлежност*, *наука* (у савременом значењу „знаност, scientia“ само је један примјер из Даничића), *недоумица*, *неоспоран*, *обезоружати* и изв., *особен* и

тек од Шулека и његових савременика, с тиме да се за *иноземство* каже да је узето из руског.

³¹ Ријеч *сопство* у значењу „лице, особа, биће“ и придјев *сопствен* обилно су потврђени у старијој хрватској књижевности од 15. до 18. ст. Међутим, *сопство*, *сопственост* у значењу „власништво“ потврђено је тек у Стулија с назнаком да је из руског. Уз *сопственост* АР има напомену: „Данас по источним крајевима“, а *сопственик*, *сопственица*, *сопствеништво* нису потврђени. Придјев *властит* обилно је потврђен у хрватским изворима од 13. ст. (од српских само у Даничића као граматички термин „имена властита“), а *властитост* од 15. ст.

³² *Суштина* и остале изведенице потврђене су тек из 19. ст.

изв., *поздрене, подражавати, подстрекавати, постепен(ост), предказање, предказати, преимућство, преписка, превазилазити, презрење, принуда* и изв., *пристрастан, пристрасност, расходовати, равновјесје, равномјеран, сладострастан, снисходљив, списак, сразмјер, сравнити* (у значењу „успоредити“), *учтив(ост), услов(ан), уважити, уважавати, вајар, вајати, васпитати* и изв., *запета* итд. итд. Многи су русизми новијег датума, те у АР нису потврђени, као нпр. *дозволити, одсуство, ованлотити, подршка, постројење, предострожан, упечатљив* и др., али имају исти статус у језику као и они ранији јер слиједе традиционалну нит посуђивања. Занимљиво је да за оне ријетке црквенославизме и русизме који су се уобичајили у хрватској језичној норми, у српској норми постоји друга ријеч, нпр. *лицемјеран — пријетворан, кист — кичица, личинка — ларва* и др. Неки су се русизми потпуно уобичајили и у хрватској језичној норми као и у српској премада за њих из 19. ст. још немамо потврда из писаца, него само из рјечника, нпр. *очајавати, очајавање, образован, образовати* (у значењу „лиобразити, просвијелити, школовати“), *одличан* и др.

С подручја језичног посуђивања могу се промотрити још неке појаве гласовних разлика у хрватској и српској језичној норми. Те се гласовне разлике већином односе на старе културне посуђенице прчко-латинског подријетла, те овдје о језику из (или преко) којег су примљене у наш језични састав или о промјенама које су се у току времена збивале у фонолошком саставу језика изворника. Ако се ради о истовременом посуђивању из истог језика изворника, наш се језични састав у прилагођавању посуђеница нашем фонолошком саставу понаша као јединствена цјелина, те су једнаки облици посуђених ријечи могући и у хрватских и у српских писаца. Међутим, ипак је већина таквих посуђеница у српску културну традицију улазила из грчког (углавном преко црквенославенског), а у хрватску из латинског (или преко латинског), што је значајно утјецало на савремену граматику и правописну норму, која је одишала битну улогу у њихову разграничавању. Данас се све, и старе и нове посуђенице које се могу свести у одређену категорију преузимају по истом правилу, у хрватској стандардној норми по латинском, а у српској по прчком изговору. Те гласовне разлике у хрватској и српској стандардној језичној норми које потјечу од разлика грчког и латинског изговора обухваћају неколико типичних гласовних појава.

Тако се нпр. грчки спиритус аспер у ријечима које су у наш језик ушле непосредно из грчког реализује као нулти фонем, а у ријечима које смо примили посредством латинског он се

реализира као *x*.³³ Међутим, како су у српску језичну норму те ријечи углавном ушле преко црквенославенског, у којему иницијално *e* није могло стајати без прејотације, то све ријечи грчког подријетла које би морале почети с *e* у српској норми добивају прејотацију, а у хрватској, под утјецајем латинског, почињу с *x*. АР регистрира све три могућности (иако не за сваку ријеч), тј. с нејотираним иницијалним самогласником (односно нултом замјеном за прчки спиритус аспер), с јотираним почетним самогласником и са сугласником *x* у иницијалном положају. Нпр. *Јелада*, *Јелин*, *јелинство* (само српске потврде), *Јелињанин* (Стули);³⁴ *Елена*, *Хелена* (хрватске потврде) — *Јелена* (и хрватске и српске потврде); *ерезија*, *еретички*, *еретик*, *херезија*, *хережија*, *херетик* (само хрватске потврде) — *јерес* (само српске потврде), *јеретик* (и хрватске и српске потврде), *јеретиков* (само хрватске потврде); *Хебреј*, *хебрејски* (само хрватске потврде) — *Јеврејин*, *јеврејски* (и хрватске и српске потврде); *хисторија* (и хрватске и српске потврде), *хисторик* (само у Качића) — *историја* (и хрватске и српске потврде),³⁵ *историк* (само двије хрватске потврде); *Хомер* (није потврђено као натукница, али има потврда у примјеру из Вранчића [16. ст.] s. v. *поета*) — *Омир* (само у једном глагољском рукопису 16. ст.) итд.

Прејотација примарног иницијалног *e* у посуђеницама углавном је потврђена у српским изворима, док је у хрватским сасвим ријетка, нпр. *еванђелист(a)*, *еванђелица*, *еванђелистар*, *еванђелишт(a)*, *еванђелиштар*, *еванђеље*, *еванђеоски*, *евангелиј* и други облици с г мј. *ћ* (само хрватске потврде) — *јеванђелист* (уз српске потврде и двије хрватске из 15. и 16. ст.), *јеванђелски*, *јеванђеље* (само српске потврде); *Елизабета*, *Елизабетин*, *Елижабета* (хрватске потврде) — *Јелисава*, *Јелисавет(a)*, *Јелисавка* (српске потврде); *Елизеј*, *Елизеја*, *Елизео*, *Елизеов* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Јелесије*, *Јелисије* (српске потврде 19. ст.); *Египат*, *египатски* (хрватске потврде) — *Јегипат*, *јегипатски*, *Јегипћанин* (српске потврде); *Јерменин*, *Јерменка*, *јерменски* (само српске потврде 19. ст.; лат. посуђеница *Арменија* има најстарију потврду из Доментијана, а има српских потврда и за изведенице).

Прчки глас *χ* улази у наш језични састав као *x*, а латинским (и другим западноевропским) посредништвом као *k*. Нпр. *Крист*, *Исукрис* (и остале сложенице с *Ису* — само хрватске потврде) — *Христ(ос)*, *Христов* (и хрватске и српске потврде, али сложенице као *христољубац*, *христољубан*, *христољубив*, *христољубље*, *христоносан*, изведенице као *Христа*, *Христић* и други ономас-

³³ П. Будмани је у својој обради АР изразио мишљење да је тај *x* само графички знак.

³⁴ За *Елада*, *Елен*, *Хелада*, *Хелен* и изв. нема потврда.

³⁵ Оба лика — *хисторија* и *историја* — од хрватских писаца у Марулића, а од српских у Рајића.

тици имају углавном само српске потврде); *Калдеа, Калдеј, Калдејанин, Калдејка, калдејски* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Халдеј, Халдеја, Халдејац, халдејски* (потврђено само у Даничића); *Кананеа, Кананеанин, Кананеј, Кананеја, Кананејка, Кананејкиња, кананејски* и друге изведенице (хрватске потврде од 15. ст.) — *Хананеја* (Доментријан), *Хананац, Хананеј, хананејски, ханански* (само у Даничића); *керубин, керубински* (хрватске потврде од 16. ст.) — *херувим, херувимски* (српске потврде), *херувин* (Ш. Будинић); *кор* — *хор* (само хрватске потврде од 15. ст. — обоје у Марулића); *парок, парокија* и изв. (само хрватске потврде) — *парох, парохија* и изв. (и хрватске и српске потврде); *кемик* (збирка закона из 19. ст.), *кемички* (српска потврда) — *хемија, хемик* (само Шулек) и т. сл.

Прчко *Ѣ*, у испред *е*, и у наш језични састав улази као *ћ*. Али у ријечима које нису ушле у свакодневни лексички фонд (као што су ушле старе посуђенице *анђео, ђак, ђаво*, па и *еванђеље*), а које смо примили латинским посредовањем, то *Ѣ* и *г* у сувременој хрватској норми остаје неизмијењено, према из ранијих раздобља налазимо и потврде за *ћ*. У српској норми у старијим је посуђеницима *ћ*, а новије се и тамо примају без споменуте гласовне промјене. Нпр., већ споменуте изведенице из основе *евангел* — (*ј*)*еванђел*; *Египат* — *Еђипат* (обоје потврђено само из хрватских извора, а данас је у стандардној употреби само облик с *г* и код Хрвата и код Срба), *Јегипат* и изв. (српске потврде из Вука и Даничића; оне из 13—14. ст. нису вјероватне због недостатка графема за *ћ* у старој ћириличној графици); *литургија* (у АР се каже „од првијех времена“, међутим старе српске потврде треба читати с *ћ* из нетом споменутог разлога) — *летурђија, литурђија* (и у хрватских писаца 17—18. ст.); *мирођија* (хрватске потврде од 17. ст., углавном рјечничке) — *мироћија* (потврђено само у српским изворима 19. ст., и то у значењу „копар“); *магија* (нема потврде) — *маћија* и бројне изв. (потврде од 16. ст., јубилније из хрватских писаца него из српских). Овамо спада и опозиција *Јурај* — *Бураћ, Борће* с бројним изведеницама, у којој је први лик од давнина карактеристичан само за хрватску норму,³⁶ а облици из основе *Бур* такођер се налазе у Хрвата.

Једна од типичних сугласничких разлика између хрватских и српских посуђеница прчко-латинског подријетла јест лат. *Ѣ* према прч. *ѵ*. Хрватски потврда с *ѵ* има мало, и то углавном из глагољашког круга, гдје је било црквенославенских утјечаја, док

³⁶ Р. Skok у „Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика“, ЈАЗУ, Загреб 1971, с. в. *Георгије* тумачи тај лик новогрчком бизантским изговором, који су регистрирали хрватски глагољски текстови од најранијих времена. Међутим, ту не треба искључити ни могућност чакавског утјечаја.

српских с б уопће нема. Нпр. *Абра(а)м* и изв. — *Аврам; Абел, Абело, Абелов* — *Авел, Авелов, авелски, Авелъ; алабастар, алабастро, алабавстро* (потврда с в нема); *алфабет, алфабетски* (потврда с в нема); *барбар(ин), барбарски* — *варварин, варварски; Барбара, Барбарин* — *Варвара; Балтазар, Балтажар, Балтазарић* (потврда с в нема); *Бабилон* и изв. — *Вавилон* и изв.; *Бетлехем, Бетлем* и изв. — *Витлејем, Витлем, Витлеом* (углавном хрватске потврде); *Бизанцио, Бизанчанин, Бизантић, бизантински* (потврда с в нема); *Габријел, Габрио* — *Гаврило* (хрватски *Гавријел*); *Јоб, Јобов* — *Јов, Јовов; Либан(он), либански* — *Ливан, ливански; презвитер* (потврда с б нема); *Себастијан* — *Севастијан; симбол* (и у ликовима: *симбул, шимбуо*) — *символ, симолом, синвол* (ове под натукницом *симбол* и с хрватском потврдама, а само је посљедњи лик из српског извора 18. ст.), *символички* (једна потврда из „Босанске виле“); *Сабаот, Шабаот* — *Саваот, Савахот; Варнава* (потврда с б нема); *Велизар, Велизарић* (потврда с б нема) итд.

Једна од сугласничких разлика које у прошлости нису биле тако досљедно проведене као данас јест понашање сугласника з у гласовним скупицама, али њега је у старијим раздобљима тешко пратити због неиздиференцираности латиничке графије. Нпр. *ексод* (потврђено само у хрватских писаца; потврда за *егзод* нема); *фарисеј, филозоф* и изв. (само хрватске потврде) — *фарисеј, философ* и изв. (такођер углавном хрватске потврде); *Изак* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Исак, Исаков* (и хрватске и српске потврде); *Измаел, Измаил* и изв. (углавном хрватске потврде) — *Исмаило* (тек у Даничића); *консисториј* (хрватске потврде; потврда са з нема); *Перзија* (од 18. ст.) — *Персија* и изв. (углавном хрватске потврде) итд.

Досљедно се проводи разликовање *ц* — *к* у ријечима грчког подријетла које су Хрвати примили преко латинског (овдје још долазе у обзир хрватски облици са *ч* према талијанском изговору). Нпр. *центурион* (од 16. ст.), *центурионов, центуриун* (потврда с *к* нема); *цедар* (од 16. ст.) *цедарски, чедар* (хрватске потврде 17—18. ст.) — *кедар* (потврде из два глагољска споменика 15. ст., затим тек из Студија — као русизам — и из Даничића), *кедровина* (Даничић); *Цитар* (од 16. ст. — потврда с *к* нема); *Фениција* и изв. (*Шулек* — потврда с *к* нема); *океан, океански* (од 18. ст.) — *океан* (тек у Поповићеву рјечнику, уз напомену да га употребљавају српски књижевници) и др.

Има још читав низ сугласничких разлика хрватско-српских, мање досљедних и мање фреквентних, но овдје их нећемо више пратити.

Од самогласничких разлика најфреквентније је разликовање *е* — *и* према грч. *η* у ријечима које су Хрватима дошле преко латинског или других западноевропских језика, нпр. *амен* —

амин; Агена — Атина; Бетлехем — Витлејем (Витлеом у хрватској глагољској књижевности); Данијел, Данијело — Данил, Данило (и у Марулића); Емануел — Емануило; Израел — Израил; Јерусалем и изв., Јерузалем и изв. — Јерусалим и изв. (Јерусолим, Јерусолима, Јерусолимац, Јерусолимљанин, Јерусолимов, јерусолимски у хрватској књижевности од глагољаша до 18. ст.); катекизам, катекизмо, катекижам — катихисис (само Шулек); Крета — Крита; Клемент — Клименат (и хрватска глагољашка потврда 16. ст.); Михаел — Михаил, Михаило, Михајло (и хрватске потврде); метрополија, метрополита и изв. — метрополија, митрополит и изв.; Омир (глагољашка потврда 16. ст.; за Хомер в. напријед); Тебанин, тебанин — Тива (Витезовићев рјечник; за Теба — Тива нема потврда) итд.

Данашње разликовање поганин — паганин и изв., Талијан — Италијан и изв. у АР није засвједочено. Једни и други облици потврђени су из старије хрватске књижевности, премда они одомаћенији нешто обилније, с већим бројем изведеница и пренесених значења (в. нпр. код Талијан) и из ранијег времена (поганин 15. ст. — паганин 17. ст.), а малобројне српске потврде односе се такођер на те одомаћене облике (поганин, Талија — 18—19. ст.). У АР није засвједочена ни данашња опозиција домаће у према страном о у посуђеним ријечима. Тако су нпр. милијун, миљун и милијон, миљон потврђени углавном из хрватских извора, бајунет(а) — бајонет исто тако, батаљун има једну хрватску потврду из 18. ст. — за батаљон нема потврда, такођер ни за билијун — билијон.

Занимљиво је још промотрити неколико примјера оних народских посуђеница које су из свакодневне употребе ушле у језичну норму, те се више и не осјећа њихово страно подријетло. Разлике међу њиховим хрватским и српским ликовима потјечу или од разлика у дијалектима језика изворника из којих је ријеч у поједине средине примљена, или их чвјетује језик посредник или домаће дијалекталне црте. За такве је посуђенице и у АР потово редовито засвједочено хрватско-српско разликовање. Нпр. *цикла* — *цвекла*, *кава* — *кафа*, *крумпир* — *кромпир*, *магазин* — *магаџин*, *магаза*, *шалица* — *шоља*. Међутим, лик *спанач* потврђен је само у хрватским рјечницима од 17. ст., а за *шпинат* нема потврде. Ликови *Швицар* — *Швајцар* потврђени су такођер оба из хрватских рјечника, први из Хабделићева и Белостенчева, други из Витезовићева и Шулекова (с једном потврдом из Вука), *Швајцарска*, *швајцарски* такођер из Витезовића, Шулека и Поповића, а *Швајцарка*, *Швајцаркиња* само из Шулека. За неке новије посуђенице, као нпр. *бурза* — *берза* у АР још нема потврда, а облици *финанције*, *финанцијални*, *финансијер* потврђени су само у Шулека.

У гласовне разлике могу се убројати и неке данашње хрватско-српске разлике у наставцима интернационализама и других посубеница, међутим данас је те разлике без обзира на подријетло правилније проматрати на творбеној него на фонетској разини. Такво је нпр. разликовање *-ција* — *-тија* према грчком наставку *-тиа* у ријечима које су Хрватима дошле преко латинског. За ошће именице тога типа у АР се тешко налазе потврде, али је та иста појава засвједочена у именима прчко-латинског подријетла, чија је присутност у језику врло стара. Облици с *ц* (и *ч* по талијанском изговору) безизнимно се налазе у хрватским потврдама, а они с *т* у српским, нпр. *Игнација*, *Игнације* — *Игњат*, *Игњатија*, *Игњатије*, *Игњатовић*; *Иноценцијо*, *Иноценцо*, *Иноченцо* (облици с *т* нису потврђени); *Лаврен(а)ц*, *Лавреницо*, *Лавренић* — *Лаврентије*, *Лаврентијев*; *Ловрениц*, *Ловреница*, *Ловренић*, *Ловрјенац*, *Ловрјенцо*, *Ловрјенац* — *Ловрентије*; *Панкратије* — *Панкратије*; *Вицени(о)*, *Виценцовић*, *Винценц*, *Винценциј*, *Винценцо* — *Вићентија*, *Вићентије*, *Вићентијевић* и др. Слично се понаша и име *Метод* — *Методије*, за које је први лик потврђен из хрватских, други из српских извора.

Данашње хрватско-српско разликовање наставка *-иј* — *-ијум* према лат. *-iunt*, које потјече од давнашњег губљења лат. *-it* у нашем језику, односно преузимања токове латинске ријечи, у АР није засвједочено јер ријечи из латинског културног круга у старијим раздобљима нису улазиле у српски језик, а новије посубенице, углавном с подручја зnanствене терминологије, нису обухваћене праћом АР. Стога сви примјери за тај тип ријечи које наводићемо имају у АР само хрватске потврде, при чему су потврде за лик на *-и(ј)ум* изузетно ријетке. Нпр. *евангелиј* (и *евангелијум*), *гимназиј*, *империј*, *колегиј*, *конзисториј*, *мистериј* (и *мистерио*), *официј* (и *официо*), *патримониј* (и *патримонио*), *пургаториј* (и *пургаторија*, *пургаторије*, *пургаторио*, *пургаториум*), *рефекториј*, *розариј* (и *розарије*, *розарио*, *рожариј*, *рожарио*), *стадиј* (у значењу „мјера за дужину“; тркалиште) и др.

Двојакки наставци *-т* — *-та* (*-ист* — *-иста*) у именица прчко-латинског подријетла које означају мушку особу потврђени су од 15. ст., али не показују хрватско-српску поларизованост. Нпр. *Атлета* (властито име; само хрватске потврде), *метрополита* (хрватска потврда) — *митрополит* (српске потврде), *поет* — *поета* (за оба лика хрватске потврде и оба у Марулића; за други само једна српска потврда); *атеист* — *атеиста* (хрватске потврде), *еванђелист*, *еванђелишт* — *еванђелиста*, *еванђелишта*, *евангелиста*, *евангелишта* (само хрватске потврде; код *јеванђелист* једна из Вука и из Даничићева рјечника), *канцелиста*, *контумацист*, *моралист*, *папист* — *паписта*, *папишта* (све по једна хрватска потврда, неке тек из 19. ст.), *траписта* (Шулек, уз напомену: „Говори се и *трапист*“).

И низ других разлика у наставцима потјече из различитих извора посуђивања, само што њихова поларизираност у старијим раздобљима није тако изразита као у новије доба. Нпр. *-им* хебрејско-грчког и *-ин* латинско-талијанског подријетла погото је подједнако заступљено у хрватским изворима (али не и обротно: у српским не долази *-ин*): *херувим* (и хрватске потврде) — *херубин*, *керубин* (само хрватске), *Јоаким* (осим Доментијана све остале хрватске потврде) — *Јоакин* (само хрватске), *серафим* (српске потврде) — *серафин*, *серафински* (хрватске). Такви су и неки називи страних земаља који су данас карактеристични за једну, односно за другу норму, док се за старије раздобље то не би могло рећи. Тако су нпр. ликови *Картага* — *Картагина*; *Литва*, *Литванац*, *литавски* — *Литванија*, *Литванин*, *Литванка*, *литвански*; *Португал* — *Португалија*; *Шпањолска*, *шпањолски* — *Шпанија* (и *Шпања*), *шпански* потврђени само из хрватских извора (осим што Вук има и *шпански* и *шпањолски*, затим *Шпањолац* и *Шпањолска*). Једино се код *Румуњ*, *Румуњска* — *Румун*, *Румунија* (што су очито новији називи) у обради одразила данашња поларизација. Тако се код *Румун*, *Румунија*, *румунски* каже да се употребљава „у нашим источним странама“ (уз једини примјер из књижевности за *Румунија* из Павлиновића); код *Румуњска* се у напомени каже да се у праби није нашло потврда, али да се говори и пише, а код *Румуњ*, *Румуњка* (потврда из Павлиновића) и *румуњски* да се употребљава у „западним странама“.

Данашња опозиција мушког и женског рода за новије посуђенице из модерних европских језика у АР је доста слабо потврђена. Нпр. *лафета* је потврђена само из Милићевића (за *лафет* нема потврде); *литра* има потврду из Шулека уз напомену да се употребљава у сјеверним крајевима — за *литар* се каже да се употребљава „у наше вријеме по јужнијем крајевима“; *минута* (само Шулек, уз напомену да се употребљава у Хрватској и Славонији) — *минут* (српске потврде 18. и 19. ст.); *секунда* (Шулек) — *секунд* (нема потврде); *система* (српске потврде 19. ст. и Шулек, уз напомену да се у источним крајевима говори *система*, а у западним према фр. и нем. *систем*). Међутим, таквих посуђеница има и из старијих раздобља, нпр. *Содома* (Каванин, 18. ст.) — *Содом* (српска потврда из 14. ст., дубровачка из 16. ст.); *желатина* (једина потврда из Микаљина рјечника; за *желатин* нема потврде).

За глаголске наставке *-ирати* — *-исати/-овати* АР даје врло несистематичне податке, јер је и усвајање глагола страног подријетла у већем опсегу а поготово њихово нормирање такођер новија појава. Тако се, да наведем само један примјер, из истог извора 19. ст. наводе облици: *систематизирање*, *системизирање*, *системизирати*, *системовати* („Зборник закона“).

Након анализе одабраних примјера, разврстаних (према садржају и облику) у одређене групе, може се доћи до неколико закључака о заступљености хрватско-српских језичних разлика у највећем дјелу хрватско-српске лексикографије — Академичног рјечника. Темелни је закључак да је тај рјечник обиљем свога језичноповијесног материјала далеко бољи показатељ јединствености хрватско-српског језичног дијасистема од најранијих времена него хрватско-српских језичних разлика, и то на свим размотреним раднама. Примјери показују да су све (или готово све) језичне појаве могуће на читавом хрватско-српском језичном подручју. Мало има основних ријечи које се неће наћи бар у неком извору, старијем или новијем, и с језичног подручја на којем данас нису у употреби, односно нису саставни дио његове стандарднојезичне норме. Исто су тако гласовне појаве и творбени елементи могући на читавом хрватско-српском језичном простору.³⁷

У старијим раздобљима на пољу духовне надградње очитовао се утјецај грчког језика на српско језично подручје, а латинског на хрватско, али оне језичне појаве које су се збивале при посуђивању из тих језика биле су истоврсне на читавом језичном подручју. Тако се нпр. многе грчке посуђенице налазе у хрватским изворима, било да се ради о глагољашким језичним споменицима у којима је снажно присутна црквенославенска традиција, односно о утјецају глагољашке језичне баштине на даље обликовање књижевног језика у Хрвата, било да су наслеђе класичне образованости хрватских ренесансних и постренесансних писаца. Нпр., у Марулића и многих других старијих хрватских писаца налазе се паралелни ликови културних посуђеница, библијских и класичних имена преузетих из латинског и грчког језика. Успоредо са слабљењем древне хрватске глагољашке традиције јачао је утјецај латинског језика у хрватској култури, а слабио утјецај грчког. Међутим, он се поново јавља у кругу високообразованих класицистичких интелектуалаца 18. ст. (нпр. Катанчић, Канижлић и др.).

Турцизми као нераздвојан саставни дио српских народних говора неминовно продиру у српску стандарднојезичну норму. Хрватска стандардна норма прихваћа углавном само оне ријечи турског подријетла које су посве изгубиле обиљежја посуђеница.

Обликовање модерних нација хрватске и српске и њима припадних језичностандардних идиома, с главнином процеса у 19. стољећу, утрађује главне одреднице вишестолећног развоја и националне прошлости у темеље језичног стандарда: код Хр-

³⁷ У оно мало размотрених примјера синтактичких конструкција разлике су изразитије, али тих је примјера сувише мало за уопћавање.

вата културну окренутост Западу и традиционалну склоност да се лексичка туђица замијени домаћом ријечи или кованицом, а код Срба црквенославенску баштину, која укључује и грчке утјецаје и традиционалну повезаност с руском културом. Стога извори АР из 19. ст. нешто изразитије показују те језичне смјернице од ранијих, а како се ти новији извори поступно уврштавају у АР, то он у својим каснијим свесцима показује нешто више језичних разлика насталих или зачетих у то доба него што се види из почетних свезака. Коментари обраде о савременом стању у језику нису обилни, али их има, нарочито за новије ријечи, и то у посљедној, послјератној фази обраде више него прије. У потврдама из извора 19. стољећа примјећују се неке занимљиве појаве. Нпр. често се за ријечи код којих претежу хрватске потврде и које данас осјећамо као типично хрватске међу потврдама налазе и црногорске (било да се ради о уздужној, приобалној распрострањености ријечи далматинско-дубровачко-црногорској, било о окомитој, континенталној славонско-босанскохерцеговачко-црногорској), а међу ријечима које данас држимо српским често ће једина хрватска потврда бити из Миховила Павлиновића (што се може тумачити његовим пристајањем уз караџићевску језичну концепцију и угледањем у језик Вука Караџића и његових сљедбеника). За новије је рјечнике већ речено да као извори нису поуздани показатељи припадности ријечи: Стули се користио неким глагољским (црквенославенским), нама непознатим изворима и руским рјечником, те је понеки црквенославизам и русизам потврђен само из његова рјечника, Вук је биљежио ријечи готово с читавог језичног подручја, а рјечници из II. половине 19. ст. под снажним су међусобним утјецајем. Тако, ако се међу самим хрватским потврдама нађе потврда из Вукова и Поповићева рјечника, то још не говори о распрострањености одређене ријечи у Срба, нити потврда из Стулијева и Шулекових рјечника међу самим српским потврдама говори о распрострањености дотичне ријечи међу Хрватима. Међутим, потврда само из Шулека или само из Поповића за неку посуђеницу, изведеницу или кованицу 19. ст. већ нешто више говори о њезиној припадности. С друге стране, ријечи које данас сматрамо хрватским у АР су готово безизузетно потврђене из Шулека, било да је он ријеч регистрирао или сам сковао,³⁸ а оне типично српске потврђене су у Вукову рјечнику и у дјелима Милићевића, Панчића, Даничића, па и неких других српских писаца 19. ст., што значи да су се ти писци, наследујући и поштујући традиционалне језичне развојне тенденције, угра-

³⁸ Допуне АР, које међу изворе уносе знатно више хрватске грађе из 19. ст. (и рјечничке и књижевне) вјеројатно ће показати да је Шулек већ наслиједио многе ријечи које се обично држе његовим новотвори-

дили у темеље савременог стандардног језика своје средине и обиљежили његов даљи развој. Значајан утјецај на учвршћивање неке ријечи у појединој стандардној норми има и њезина употребљивост на већим просторима народних говора. Тако су нпр. на хрватску језичну норму знатно утјецали кајкавски³⁹ и чакавски говори (они и због вишестолетне књижевне традиције), затим говори Славоније и Лике. Данашња нешто већа толеранција српске стандардне норме према колоквијалним посубеницама и савременим интернационализмима вјероватно има свој коријен у укључивању турцизама и русизама у стандардну норму, али ту појаву АР доста слабо одражава јер је то углавном новија језична грађа.

На темељу размотрених примјера из АР можемо закључити да је јединственост хрватско-српског језичног дијасистема у току читава његова повијесног развоја непобитна чињеница, да је и књижевна употреба ријечи често била много више заједничка у протеклим стољећима, када није било свијести о припадности језика Хрвата и Срба једном суставу, а да се главнина разлика, као посљедица засебних развојних токова, почела јављати управо у вријеме прокламирања књижевно-језичног хрватско-српског заједништва.

Драгица Малић

³⁹ Грађа из кајкавских народних говора у АР није заступљена (Допуне и њу дјеломично обухваћају), а и грађа из књижевности тек је поступно уврштавана, тако да о кајкавском утјецају углавном судимо на темељу рјечничких потврда у АР (Белостенчевих, Јамбришевих, Хабделићевих).